

שהחלו בה קודמו. הוא הצליח להפעיל את מכשיר הקשר באמצעות סוללות ומצברים שהוצאו מהמשאיות שהביאו מים למחנה, וכל עוד שהה בקפריסין התקיים הקשר האלווטי בין מחנות המעפילים לבין מטה המוסד לעליה ב' בארץ (קשר זה נפסק לכחצי שנה כשחזר ארצה). כדי לחזק את שליטת ה"הגנה" במחנות קפריסין ולהכשיר את המעפילים לקחת חלק ב"הגנה" בארץ, החליט יואש צידון לארגן ולאמנם כוח צבאי בתוך המחנות.

על פעילותו ומגמותיו בתחום זה אנו למדים מתוך דו"ח על המצב במחנות קפריסין בתחילת פברואר 1947, מפי אחד המלווים שחזר באותם ימים ארצה:
 "המחנה מונה כ-8,300 איש. מהם כ-6,300 במחנות הקיץ בקראולוס ו-2,000 במחנות החורף דיקליה. ההרכב: כ-60% צעירים (עד גיל 30)... המישטר הפנימי במחנה היה עד הזמן האחרון חפף. כל שליחי היה מסוגל להשפיע על מהלכו (וגם זה לפעמים בהגבלות), אך לא על המחנה בכללו. התחלנו בהקמת כוח שמטרתו הן: א) החזקת המישטר במחנה ועזרה למזכירותו. ב) חינוך אנשים לקראת חיי הגנה בארץ. עם עזב היה המפעל רק בהתחלתו, אך ישנם סיכויים רבים להמשכתו והרחבתו. צריך לשלוח מספר אנשים בעלי דרוגות לארגון הדבר באופן תמידי, ורצוי מאד שהם יהיו לפני כן מלווים. אנשים אלה אינם צריכים להיות בעלי קליבר גדול, אבל בעלי מרץ ורצון לפעולה זו. כן רצוי לשלוח מדי פעם הוראות וכיוון לפעולה ולעמוד בקשר מתמיד עם הענין. הקמת הכוח הנ"ל היא גם תריס נגד פעולת הפורשים שכבר נתגלתה שם, ושהיתה עלולה להתפשט בצורה מסוכנת. בכוח משתתפים גם הרביזניסטים המקבלים את מרות המוסדות".¹⁰

העזרה במדריכי ה"הגנה" שיואש צידון ציפה לה, הגיעה אליו במפתיע ומכיוון בלתי צפוי. ב-15 במארס 1947 הגיעה לקפריסין עם מגורשי האניה "שבתאי לודינסקי" קבוצה גדולה של אנשי פלמ"ח, בעיקר מפלוגה ז' שבגדוד הרביעי. ביחד עם המג"ד שלהם אורי יפה. שעה שסייעו בהורדת המעפילים בחוף ניציים, הוקפו על ידי הצבא הבריטי, התערבו בין אנשי האניה וגורשו יחד עמם לקפריסין. אחרי שהייה של כמה ימים במחנות, הוחזרו ארצה עם שאר הארצישראלים הפלמ"ח בקפריסין, להזדרכת המעפילים באימונים והחליט להשאיר כמה מאנשי הפלמ"ח בקפריסין, להזדרכת המעפילים באימונים צבאיים. על החלטתו זו הודיע בשרד למוסד לעליה ב' בארץ: "אני מצגל הזדמנות "שבתאי" (לודינסקי) על מנת לשמור כאן כמה אנשים לעבודה חשובה".¹¹

הפלמ"חניקים שנשארו היו יושע ברנשטיין (יגאנדי) ממשאבי שדה, איתן ועקבסון, זלמן טרייביץ (ענב), אליעזר נחשון ועוד אחד — כולם אנשי פלוגת הסיירים של הגדוד הרביעי.¹² יושע ברנשטיין נשאר יחד עם יואש צידון במחנות הקיץ, שם היו מרכזים אז רוב הגולים, וכן לסייע לאנשי חולית החבלה הימית, שקבועו את בסיסים במחנות הקיץ הסמוכים לנמל פמגוסטה. ארבעת הפלמ"חניקים האחרים בפקודו של

10. דו"ח על המצב במחנות קפריסין (לפני בוא "לנגב" והמעפילים) מפי אדמוני (הוא האלוויון אורי גורן, מפקד האניה "לטרו"), 17.2.47, את"ה/138/14.

11. ממתיה (יואש צידון) לחופשי (חידוקה נמרי), 19.3.47, את"ה/138/14.

12. עדות זלמן ענב למחבר, 9.6.86.

להתגייס לפלמ"ח. מלכתחילה נועדה יחידה זאת להוות כוח לצרכי בטחון פנים, לסייע לאנשי הפלמ"ח לקיים את שליטתם במחנה, אלא שעד מהרה התברר שאין כלל צורך בכוח כזה, כי המעפילים היו בדרך כלל ציבור ממושעם שקיבל מרות.⁴ בתחילה מנתה היחידה כמה עשרות מעפילים בלבד. בשל מחסור במדריכים מתאימים היו אימוניה חלקיים ולא שיטתיים. רוב המלווים ראו עצמם ימאים ולא היו מוכנים להתמסר להדרכה במקצועות שנחשבו ל"יבשתיים". על כן נטלו על עצמם את אימון היחידה אריה קפלן עצמו ושאלו אהרונב (אורי), מפקד ספינת המעפילים "כ"ג יורדי הסירה". סייעו בידם גם כמה מדריכים מבין המעפילים עצמם. האימונים כללו בעיקר מקל (קפ"פ) וסכין. המסגרת הייתה מצומצמת ונשאה אופי דומה לזה של פלוגות "הפועל" בארץ.⁵ הנשק שהיה אז במחנה כלל אקדח או שניים ומכשיר קשר שלא הצליחו להפעילו.⁶

תוך כדי שהייתם במחיצת המעפילים, עמדו אנשי הפלמ"ח על הפוטנציאל הטמון בציבור צעיר ותוסס זה, העשוי לשמש עתודה לקפריסין, היפנו אנשי הפלמ"ח שבמחנה הראשונים, עוד לפני שהגיעו שליחי התנועות לקפריסין, היפנו אנשי הפלמ"ח שבמחנה את תשומת לבם של הממונים עליהם בארץ לכן, שרצו לנצל את תקופת שהייתם של המעפילים בקפריסין להכשרה צבאית. לכן ביקשו כי יחד עם שליחי התנועות שעמדו להגיע, ישלחו גם מדריכים שיוכלו לאמן את האנשים אימונים צבאיים.⁷ באותם ימים עדיין היה הקשר בין מחנות המעפילים למוסדות בארץ חפף למדי, וטרם נמצאו פתרונות לבעיות חיוניות של המוגורשים. בקושי הוסדרה כניסת שליחים ספורים מהארץ כמדריכים ומורים ילידים ולבני הנער שבמחנה, והבאתם של מדריכי ה"הגנה" לא עמדה, כנראה, בעדיפות גבוהה במוסדות. כך נותרה בקשת המלווים ללא מענה.

בדצמבר 1946, עם ראשית העליית ממחנות קפריסין, סיים אריה קפלן את תפקידו כמפקד המעפילים במחנות הגירוש וחדר ארצה.⁸ החליף אותו בתפקיד יואש צידון הנועד בכינוי "צ'אטו", שהגיע לקפריסין יחד עם מעפילי הספינה "כנסת ישראל", בה שימש כמלווה ו"דדעונו" (אלחוטאי). עם בואו היו כבר החיים במחנות המעפילים ממוסדים יחסית, והשליחים התנועתיים הראשונים פעלו בהם. השיקול להשאיר את יואש צידון באי ולמנותו כמפקד הפלמ"ח במקום היה, ש"כ"ג עוננו" יצליח להפעיל את מכשיר האלווטי שהוחזר למחנה ואיש לא הצליח להפעילו, וכך יוכל לקיים קשר סדיר בין קפריסין למטה המוסד בארץ. שיקול נוסף במינויו היה, ש"כ"איש יבשה" יהיה האדם המתאים לארגון אימוני ה"הגנה" במחנה.⁹

יואש צידון היה איש נמרץ, בעל יוזמה ומיומנות טכנית, והרחיב את הפעילות הבטחונית

4. "שורות המגינים" בקפריסין, עדות אריה קפלן, א.צ. 1046/70/110.

5. קבוצות של חברי "הפועל" שנוסף להתמסקותם בספרות המתחות שאחרי רצח אלולוזוב בקיץ 1933, וראשיה מפני תקופות של אנשי בית"ר, ביחד בשנות המתחות שאחרי רצח אלולוזוב בקיץ 1933.

6. חברי הפלוגות נעקו מדי פעם לגיסיס לפעילות כלל-לאומית שביעה ה"הגנה", ובהיותן גוף ליגאלי, גם שימשו כסות לקורסים ולמסעות של ה"הגנה", ולעזרה להורדה והסרת מעפילים.

7. שם.

8. לארצי מהגמעה, 23.11.46, את"ה/137/14.

9. אריה קפלן, עדות: את"ה/3989, מתי"ב 40(60).

תקף איש הפל"ים, יוסף הובר (דרור), את אנית הגירוש "אושן וויגור" שעגנה בנמל פמוסטטה לצורך החזרת מגורשים שהגיע זמנם לעלות לארץ. בהכנת הפעולה ובעת הפעולה עצמה סיעו בידי יואש צידון, יוסף רומנובסקי והאחות ראיסה (לימים רעייתו של יואש צידון). למחרת הפעולה גילו כוחות הבטחון הבריטיים את יוסף דרור מחוץ למחנה ועצרוהו. הוא נשב במעצר כחודש ימים, עד שהצליח לברוח ממנו לאחר שניסר את סורגי הכלא בעזרת משורית שהוחזרה לתואו בכריכה של ספר.¹⁹

אחרי הפיגוע ב"אושן וויגור" השתתף יואש צידון באופן פעיל בארגון הפגנת המעפילים במחנות הקיץ ב'18 באפריל 1947, כתגובה על קיצוץ מיכסת הסרטיפיקטים של אותו חודש. במהלך הפגנה זאת נהרג אחד המעפילים ושישה אחרים נפצעו מיריות חיילי המשמר הבריטיים. כתוצאה מתקרית זאת השתררה מתיחות בין המעפילים לצבא, אשר הטיל עליהם עונשים קיצוניים. הדברים הגיעו לכך, שהמוסדות המדיניים בארץ נאלצו להתערב כדי לשכך את רוחות המעפילים שבמחנות. אחרי תקרית זאת החוזר יואש צידון ארצה, והתקבל על ידי גולדה מאירסון, אז ראש המחלקה המדינית של הסוכנות בירושלים, בקיטון צוננים, שנחפה בו על האקטיביזם המופרז שגילה שלא על דעת המוסדות.²⁰ עם זאתו של יואש צידון, המשיכו "שורות המגינים" להתקיים ולפעול בקפריסין בכוח האינרציה, בהדרכת הפלמחניקים שעדיין נותרו, ואשר ציפו בקוצר רוח להחזרתם המהירה ארצה. באשר לענידו המשך התפתחותו של כוח זה לא היתה בארץ שום תחזית ברורה.

2. משלחות הפלמח למיסוד "שורות המגינים"

באביב 1947, החל מטכ"ל ה"הגנה" לטפל בארגון משלחות מטעם ה"הגנה" לארצה. כארבעים שליחים גויסו למשלחת זאת, מחציתם אנשי פלמ"ח, וכבר בראשית קיץ 1947 הגיעו למקומות פעולתם באירופה.²¹ מחנות המעפילים בקפריסין, אף כי התקיימו כבר קרוב לשנה, לא נכללו בתחום הפעילות של משלחת זו. לגבי המטכ"ל של ה"הגנה" — כמו לגבי המוסדות האחרים בישוב — נותרו המעפילים בקפריסין בחזקת ציבור "נעלם". את אירופה כבר עזבו ולארץ טרם נכנסו. ומחשלב שבו גורשו מנמל חיפה לקפריסין, פחתה ההתעניינות בהם.

פיקוד הפלמ"ח לעומת זאת, גילה קצת יותר התעניינות בנעשה במחנות המעפילים, ולו רק בשל המעורבות הישירה של פלמחאים בהפעלה ובמבצע החבלה באניות הגירוש בקפריסין. אך נראה, כי לשינוי של ממש ביחס אנשי ארץ ישראל למעפילים שבקפריסין, גרם המפגש הבלתי-אמצעי בין עשרות הפלמחניקים לבין מעפילי "שבתאי לוז'נסקי".

— תחילה בחוף, ולאחר מכן תוך כדי חיים בצוותא, ללא חציצה, במשך כמה ימים,

19. יוסף דרור, "פיצוץ אושן וויגור", הקומנדו הימי, תל-אביב, 1981, ע' 526.
20. "גברתי כשנעשיתי בשובי ארצה על הקמת "שורות המגינים" בקפריסין, על ניהול קורס מיכיס ופיצוץ האניה, כל אלה ללא אישור המוסדות... הייתי אז בן עשרים. גולדה מפה בי באמרה, שאני גרע מאצ'ליניק... נשלחתי ל"מקרה" לגבעתי-ברנר, שבגוש היה שלא להשתתף בפעולות התקופת מה". מתוך מכתבו של יואש צידון לאהרון פרייבוך, 26.3.82, ברשת המחבר.
21. סתיה ג'2, תל-אביב, 1972; 1079'80; א. אלון, מערכות פלמ"ח, ע' 174'6; יהודה בן-דוד, חרב בכר, תל-אביב, 1978, ע' 47'15.

איתן ועקבסון עברו למחנות החורף, והתמקמו בכפר הנמער במחנה 65 שזה רק נפתח, כדי לארגן את אימוני הגדנ"ע בקרב הנמער.

בשלב ראשון קיימו הפלמ"חניקים שני קורסים מקבילים למדריכים במחנות הקיץ ובמחנות החורף, בהם הוכשרו כמה עשרות מעפילים להדרכת אימונים צבאיים. לאחר מכן הוחל באימונים יותר מקיפים, בקרב הקיבוצים.¹³ בעיקר. האימונים כללו תרגילי סדר (ת"ס), ספורט שימושי (ס"ש), קרב פנים אל פנים (קפ"פ — מקל) ואף יסודות בשדאות הפרט, במידה שתנאי השטח איפשרו. להוציא אימוני נשיק, שלא היה בנמצא במחנות.¹⁴ דמו האימונים לאלה שהיו מקובלים אז בארץ במסגרות הפלמ"ח והגדנ"ע. על פי עדותו של יחושע ברנשטיין,¹⁵ כבר בזמנו הקיפו האימונים במחנות הקיץ כמה מאות אנשים. ואילו במחנות החורף התרכזו האימונים בעיקר בכפר הנמער, ודמו לפעילות הגדנ"ע בארץ, אלא שכאן היא טרם נכנסה למסגרת, ולפעמים אף נוצרה מעין תחרות בין בית הספר לפעולות הגדנ"ע, כשרבים מבני הנמער מעדיפים בדרך הטבע את מגרש האימונים על כיתת בית הספר.¹⁶ את השם "שורות המגינים", העניק יואש צידון לכוח הקדים צבאי המתהווה, אשר הפך ברבות הימים לשם נרדף לאירגון ה"הגנה" במחנות קפריסין. היה זה שם מקורי שלא נודע עד אז כמוהו בארגון ה"הגנה". נסיבות לידתו מלמודות, כי "שורות המגינים" בקפריסין לא הולקמו על פי הוראת ה"הגנה" בארץ, דוגמת סניפיה שחוקמו באירופה, למשל, אלא מכוח יוזמה מקומית של אנשי הפלמ"ח שהודמנו למחנות הגירוש. לימים תיאר יואש צידון את המעמד בו הגה לראשונה שם זה:

"התחלנו באיזו פעולה די צנועה לעומת מה שנעשה מאוחר יותר... אתה עומד עם לפידים ואנגלים מסתכלים, ואתה עורך מיסדר והכל בסדר. כל הפקודות עברית, ופותרים שורות כמו שצריך, ומפקדי המחלקות בודקים את המיסדר והכל בסדר... ורציתי להגיד להם — כעת נתקבלתם. למה, בעצם נתקבלו? להישבע לה"הגנה לא נשבעו... ושלוש שניות הפסקה והוצאתי את המילה — לשורות המגינים. זה היה הכי טוב שיכולתי להגיד להם. ומאז היו 'שורות מגינים' בקפריסין."¹⁷

החיות או עזרה מהארץ, לא מארגון ה"הגנה" ולא ממטה הפלמ"ח.

בתקופה שבה החלה פעילות "שורות המגינים", החלה במקביל, וללא קשר עמה, פעילות אנשי חולית החבלה הימית של הפלמ"ח בקפריסין. הם התמקמו במחנות הקיץ ומכאן יצאו לפגוע באניות הגירוש שעגנו בנמל פמוסטטה.¹⁸ אור ליום ה'2 באפריל 1947,

13. "קבוצי" היה כינוי קבוצות המגורשים בקפריסין שהיו מאורגנים בחיי שיתוף במסגרות התנועתיות השונות.
14. לימים היו במחנות רובי דמה מעץ, עם בריח עץ נע, ששימשו לאימון ראשוני.
15. מכתב של יחושע ברנשטיין למחבר, 10.6.83.
16. שם. גם: "שורות המגינים" בקפריסין, עדות יהודה בן-דוד, א.צ. 110/1046/70; עדות זלמן ענב למחבר, 9.6.86.
17. ראה לעיל הערה 9.
18. על התחלת פעילות החוליה בקפריסין ראה: יוחאי בן-נון, ספר הפלמ"ח א', תל-אביב, 1955, ע' 736'7; שמואל ינאי (סמל), אר"ה 4191.

ולהפוך לעסקנים שיטבעו בתוך המון המפעילים. בשלב ראשון עליהם להקים קאדר מדריכים. לשם כך עליהם לבחור מבין המפעילים כארבעים איש, המתאימים ביותר מבחינה פיזית ורעיונית, ולהעביר להם קורס מדריכים, כדי שכל אחד מהם יוכל להעסיק אחר כך כעשרה אנשים. לטובים מביניהם יש להעביר קורס רציני יותר. קאדר זה של מדריכים יתן לאחר מכן קאדרים חדשים, וכך יגדל הגוף ויתרבה כאמרה אחת חלוקה.²⁷

המשימה המרכזית שהוטלה על חברי המשלחת הראשונה – להיות "צבת ראשונה" בבניית מערך הפיקוד וההדרכה של "שורות המגינים". המערך עתיד להתבסס על גרעין, המתחדש כל הזמן מבין המפעילים עצמם, שיעודו במחנה יהיה העיסוק הבטחוני – הדרכה ואימון של שורות המפעילים הרחבות. לגבי רוב המפעילים נועדו האימונים להיות רק פעילות חלקית, אחת בין יתר הפעולות במחנה.

מטרת האימונים בשלב זה הייתה הכשרתם הפיזית ורעיונית של המפעילים לקראת השתלבותם בשורות ה"הגנה" בעלותם ארצה. המשלחת יצאה לקפריסין בתחילת יוני 1947 בספינת הדיג "כריש", ששימשה לקישור בין אנשי ה"הגנה" בארץ ובקפריסין, שמילאה שתי משימות נוספות, לבד מהבאת המשלחת ליעדה: העברת חומרי נפץ לחבלה באניות הגירוש, ומילוטו מן האי של יוסף דרוו, שמאז בריחתו מהכלא הסתתר במחנות המפעילים.²⁸ בחוף קיבלו את פני אנשי המשלחת משה ליפסון (נחשון) איש חולית הימית ויהושע ברנשטיין, והכניס אותם למחנות הקיץ דרך הגדרות. שם מצאו חברי המשלחת קבוצת פעילים של "שורות המגינים", כעשרים איש, שחיו במעין מחנה מיוחד בעל אופי צבאי ועסקו באימונים. הפלחמניקים מ"שבתאי לוז'נסקי" שנותרו להדריך בזמנו חלקם חזרו ארצה עוד לפני בוא המשלחת. הנותרים העבירו את הפיקוד לידי אנשי המשלחת ובהזדמנות הראשונה חזרו גם הם ארצה.²⁹

חברי המשלחת הגיעו למחנה בלי ציוד ובלי אמצעים ולרשותם לא הועמד שום תקציב. אפילו דמי כיס שקיבלו השליחים האחרים לא ניתנו להם. מכשיר הקשר שבמחנה לא פעל והם לא הצליחו להפעילו. למעשה, אחרי שנכנסו למחנות הפכו לאסירים, ותנאי חייהם דמו בכל לאלה של המפעילים. כמותם היו גם הם תלויים בכל במוסדות שפעלו במחנות. מן ההתחלה השתדלו חברי המשלחת לבסס את עבודתם במחנה על ידי השתלבות במבנה הארגוני והתנועתי הקיים של חברת המפעילים, מבלי להזדהות עם תנועה כלשהי או להערך תנועה על רעותה. הם השתדלו להופיע כמורם על מפלגות המחנך לעליה, הגנה והתישבות – שלושת העיקרים במכנה המשותף של המפעילים. את פעילותם העדיפו חברי המשלחת לתאם עם המוסדות והתנועות של המפעילים על ידי הידברות, מבלי לנסות להטיל מרות או להסתמך על יוקרתם כאנשי

27. שם.

28. תאריכי יציאת המשלחת הראשונה בפברואר 1947, כפי שמופיע בספרו של י. אלון, ע' 177, ובספר הפלמ"ח א', ע' 813; או כפי שקובע ד. שער בספרו גירוש קפריסין, ע' 174. בסוף מארס 1947, הובס מוטעים. על פי שיחזור הארועים על ידי המחבר והזדהות דרכסלר, יצאה המשלחת רק בתחילת יוני 1947. תאור היציאה וההתייבה, ראה עדות יעקב בן (צ'ר), איד'ה/4395.

29. יודור דרכסלר, א.צ. 1046/70/110; זלמן ענב, עדות למחבר.

בתוך מתנה המפעילים בקפריסין. עד אז לגבי רבים מהם היו המפעילים מושג מופשט, במקורה הטוב. והנה, בקפריסין, הזדמן להם להכיר את הציבור הזה מקרוב, ולראות שבמתנות המפעילים מצוי נוער טוב ומאורגן, המוהוה מאגר רציני להגברת כוחה של ה"הגנה" בארץ, ואין הם סתם מאטה של פליטים.²² אחרי "השבת השחורה" ב-29 ביוני 1946 והמאסרים ההמוניים, הורגש ב"הגנה" מחסור בכוח אדם ממוסד. והנה, בקפריסין, על סף הארץ, ישבו אלפי צעירים שהיו עתודה-בכח להגברת כוחו הבטחוני של הישוב, לו אך ניתן לאמנם, אפילו בתנאים המגבילים בקפריסין.²³ היה זה ישראל גלילי, עוד בטרם נתמנה לרמ"א, שהציע ליגאל אלון, מפקד הפלמ"ח, למסד את הפעילות הקיימת של של אנשי הפלמ"ח במחנות קפריסין. הדבר יהיה לטובת כולם, אמר, לארגון הפנימי של המחנות במאבק נגד הבריטים, ולפלמ"ח עשוי לצמוח מזה מלאי של מגויינים בעתיד. גלילי גם יעץ לאלון לא לפנות למוסדות הרשמיים בבקשה לאשר תקציב מיוחד לפעולה זאת, כי פניה כזאת תביא להתערבות המחלקה המדינית בסוכנות היהודית, שעלולה להתנגד לפעילות מסוג זה בקפריסין. עדיף להתחיל לפעול במחנות מבלי לשאול על כך מראש, אמר. אם יתעוררו בעיות עלקב כך בעתיד, או אז הבטיח את תמיכתו בנדון במטה הארצי.²⁴ על רקע זה בשלה במטה הפלמ"ח באביב 1947 החלטה לשגר למחנות קפריסין משלחת מיוחדת של מפקדים ומדריכים, כדי לקבל לידיה בצורה מסודרת את הפיקוד על "שורות המגינים". ארגון המשלחת, שיגורה והאחריות להפעלתה הוטלו על מטה הגדוד הרביעי, שהיה מופקד על כל מבצעי ההפעלה והחבלה הימית של הפלמ"ח. הוא שהופקד גם על משלחת הפלמ"ח בקפריסין, שמפקדה היה כפוף למפקד הגדוד הרביעי, ונועדו במפקדים ובמדריכים משאר הגדודים וכן במחלקות השונות של מטה

הפלמ"ח.²⁵ המשלחת הראשונה של הפלמ"ח לשורות המגינים בקפריסין הורכבה משישה אנשים: יהודה דרכסלר (איד'ל), מפקד המשלחת, סגנו מוטקה דגי, עוזי נמירובסקי, יעקב בן (צ'ר), אריה הירשברג ושרה יפה. שני הראשונים היו מ"מים ותיקים ומנוסים בפלמ"ח נמירובסקי ונו (צ'ר) היו מד"סים (מדריכי ספורט) על פי הכשרתם, וידועים בפלמ"ח כבעלי מקצוע מעולים בתחום האימון המפני. אריה הירשברג היה מ"כ ושרה יפה חובשת.²⁶

לפני צאת המשלחת לדרכה, תוודך מפקדה יהודה דרכסלר על ידי המ"ד החדש יוסף טבנקין, שזהו אך קיבל אז את הפיקוד על הגדוד הרביעי. המשימה שהוטלה על חברי המשלחת הייתה אימון המפעילים. בהנחיות לשיטת העבודה ובניית המסגרת נאמר לדרכסלר, כי אל להם לפלחמניקים לקבל על עצמם במחנות משימות שלא מעניינים,

22. באניה ישבתאי לוז'נסקי" הייתה פלוגה של כ-130 איש, אשר הושבעו לפלמ"ח עוד באיטליה, ערב עלייתם ארצה. חלקם הצליח לפרוץ בחוף ניצנים ולחדור ארצה וחלק אחר חזר מקפריסין עם הארצישראלים. סת"ה ג/2, ע' 1079; ראה גם עדות יהודה דרכסלר בסוגיה זו. א.צ.

1046/70/110.

23. י. אלון, מערכות פלמ"ח, ע' 177.

24. עדות ישראל גלילי למחבר על נסיבות הקמתן של "שורות המגינים" בקפריסין, 14.7.82.

25. י. אלון, ע' 177.

26. י. דרכסלר, א.צ. 1046/70/110; גם עדות למחבר ב"1.9.85".

פלמי"ח, והתרכזו במשימה שהוטלה עליהם – הדרכת המעפילים באימונים צבאיים. הם גם נהזרו מלהתסיס את הציבור נגד האנגלים, כדי לא לספק לאלה עילה לגרש את המעפילים לארצות יותר רחוקות. כמו כן החליטו שלא לסבך את הגוינט בפעילות בלתי חוקית.³⁰

מבחינה ארגונית התפצלה המשלחת לשני צוותים. מוטיקה דגי נשאר במחנות הקיץ ומונה למפקד "שורות המגינים" שם. במחנות אלו היה כבר קאדר ותיק של "שורות המגינים" שבו יכול היה להיעזר להרחבת הפעילות. שאר חברי המשלחת, בפיקודו של דרכסלר, עברו למחנות החורף, שבהם היו באותה עת רוב המעפילים וכפר הנוער, ומרכז הנוער של פעילותם עבר לשם. את מטה "שורות המגינים" במחנות החורף שיכנו בכפר הנוער של מחנה 65, במקום שהיה מוגרש ספורט גדול, עליו הקימו את מתקני האימונים. פעולתם הראשונה של חברי המשלחת הייתה להעביר קורס מדריכים מרוכז בן 21 יום, ולמסד את אימוני הגדנ"ע בכפר הנוער. ביגוס המועמדים לקורס המדריכים צפוי היה לפלמתיניקים עימות עם התנועות. אשר התנגדו תחילה שיקחו מוחו את מיטב אנשינו לפעילות ב"שורות המגינים". אחרי שנקבע כי גיוס המועמדים לא יעשה על ידי חברי המשלחת באופן אישי, אלא באמצעות התנועות – התרצו התנועות ויושרו

הדורות.³¹ המלקצעות שלמדו בקורסים של המדריכים היו: תרגילי סדר, ספורט שימוש, ספורט מגן (ג'וזו), קפ"צ ועזרה ראשונה. היו אלה מקצועות פשוטים יחסית, שניתן היה להתחיל למכסימום אנשים במינימום אמצעים אף בתנאי מחנה מעצר, אם רק נמצאו די מדריכים ברמה הדרושה. המישטר שהונהג בקורסים של "שורות המגינים" דמה בכל מישטר והנהג המקובלים בקורסים של הפלמ"ח בארץ. היינו, הקפדה על משמעת, סדר ונקיון ועמידה בלוח זמנים בפעילויות השונות. יום האימונים היה מתחיל בהתעמלות בוקר ובמיסדר בוקר, ומסתיים ב"כיבו אורות". באימונים חושם דגש מיוחד על פיתוח הכושר הגופני. חברי המשלחת השתדלו להחזיר במהלך הקורסים, בשעות האימונים ולאחריהם, את ההוי המיוחד של הפלמ"ח, באמצעות שירה ומסיבות בצוותא סביב המדורה. הערבים הוקדשו מלבד לאימונים גם להרצאות בנושאי הבטחון, המאבק, הפלמ"ח ועליה ב'³² אחר שהסתיימה הכשרתו של מחזור המדריכים הראשון, החלו "שורות המגינים" לעבוד בשני מסלולים מקבילים. מסלול אחד היה קורס המדריכים הקבוע, שהמשיך להכשיר מדריכים נוספים במחוזים. המסלול השני היו ימי האימונים לכלל ציבור המעפילים. היעד הראשון לאימון המוני היה כפר הנוער. כאן כבר הייתה פעילות גדנ"עית לפני בוא המשלחת, אלא שהיה צריך למסד אותה. בענין זה היע דרכסלר להסדר עם מנהל כפר הנוער החדש, יוסף רפפורט, על שילוב אימוני הגדנ"ע במסגרת תוכנית הלימודים. יפה מונתה כאחראית, וכל כפר הנוער אורגן במסגרות גדנ"ע, כאשר כל החניכים עוברים

30. הגוינט היה גורם רב תשבות בכל מפעל ההצלה בארצות, בבריחה ובהפעלה לארץ ישראל. יהודה דרכסלר, א.צ. 110/1046/70, ראה גם דבריו ב'10.64', בכנס שליחי הקיבוץ המאוחד בגבעת ברנר, ארץ/מ"2/76/15.

31. "פלמ"ח בקפריסין", ספר הפלמ"ח א', ע' 814.

32. "הגוינט היה גורם רב תשבות בכל מפעל ההצלה בארצות, בבריחה ובהפעלה לארץ ישראל. יהודה דרכסלר, א.צ. 110/1046/70, ראה גם דבריו ב'10.64', בכנס שליחי הקיבוץ המאוחד בגבעת ברנר, ארץ/מ"2/76/15.

במסגרת בית הספר, 8-6 שעות אימוני חגים (חינוך גופני מורחב) בשבוע ויום אימונים מרוכז בחודש. ימי הגדנ"ע החודשיים אורגנו גם כאירוע חברתי. ביום כזה נערכו התחרויות הבינ"קבוציות והוא היה מסתיים במסיבה באמפיטיאטרון ומסיית דגל לקבוצה המצטיינת, כפי שנהוג היה בכינוסי הפלמ"ח.³³

במקביל לאימוני הגדנ"ע בכפר הנוער, הוחל באימון הבוגרים. בהתחלה עברו הבוגרים, בעיקר ב'קיבוצים', רק אימון מרוכז אחד של יומיים בחודש בשל מחסור במדריכים. ככל שנסופו מדריכים הקיפו האימונים יותר ויותר בוגרים.³⁴ היענות בני הנוער והבוגרים לאימונים הייתה נלהבת ומעל למשוער, למרות המשמעת הקפדנית והמאמץ הגופני שדרשו מהם. לחברי המשלחת הייתה זאת הפתעה גמורה, ביחוד לאחר האזהרות ששמעו לפני בואם לקפריסין, כי המעפילים אינם מוסיגים להיות ממושטמים ומסודרים.³⁵ חוסר האמצעים והיעדר כל תקציב העיקן על המשלחת תחילה לא היו לה אמצעים אפילו כדי לקנות חבלים למתקני האימונים וכדורים למשחקי הספורט. כאן בא לעזרתה הגוינט, בדמותו של משה לאוב. לאוב ידע על פעילות "שורות המגינים" במחנה, ראה בה תופעה קונסטרקטיבית, ותמך בה באמצעות המזכירות של הפעילות של "שורות המגינים" היו כספי המוסד לעליה ב', שהגיעו למחנות ונעזו לשיפור מזונם של המלחים הזרים. כסף זה עבר דרך יהודה דרכסלר, שהיה נוטל

ללא ידיעת המוסד לצרכי האימונים. המזכירות על ידי הקצבת תוספות של מזון למתאמנים וביגוד ונעליים למדריכים. מקור נוסף למימון הפעילות של "שורות המגינים" היו כספי המוסד לעליה ב', שהגיעו למחנות ונעזו לשיפור מזונם של המלחים הזרים. כסף זה עבר דרך יהודה דרכסלר, שהיה נוטל ממנו ללא ידיעת המוסד לצרכי האימונים.³⁶ לא רק מחסור באמצעים הכביד על חברי המשלחת, אלא גם הניתוק מהארץ והיעדר חופש תנועה מוחץ למחנות. כאנשים העוסקים בענייני מחתרת היו זקוקים לחופש תנועה אל המחנה וממנו, מבלי להיות תחת עינם הפקוחה של המשמרות הבריטיים ומבלי להיות תלויים בכל במוסדות השונים במחנה. כבר בשבועות הראשונים לבוא המשלחת נולד הרעיון לחפור מינהרה מהמחנה החוצה, שתהיה בשליטה הבלעדית של המשלחת, ותשמש מעין נתיב מחתרתי ליציאה וכניסה של אנשים ולהעברת ציוד ונשק, מבלי להסתכן בחציית הגדרות השמורות על ידי המשמרות הבריטיים. את מינהרה הראשונה החלו לחפור במחנה 60 אשר במחנות הקיץ. חופריה הראשונים היו מלחים יהודים מתנדבים מארה"ב, בפיקודו של משה ליפסון (נחשון), איש חולית החבלה המית ששהה אז במחנות הקיץ. אחרי שאלה חזרו ארצה, המשיכו בעבודה צוותים נחרים של מעפילים מתוך הקיבוצים.³⁷

33. שם.

34. עדות י. דרכסלר למחבר, 1.9.85.

35. יהודה דרכסלר, א.צ. 110/1046/70.

36. שם.

37. שם. עדות משה נחשון (ליפסון) למחבר, 2.9.85.

משלחת הפלמ"ח בקפריסין שלושה עשר איש.⁴² עם בוא המשלחת השנייה, היו כבר "שורות המגוינים" ממוסדות ומשולבות כחלק אורגני בחברת המפעילים, כשהאימונים מהווים מרכיב חשוב בפעילות האנשים במחנה, ולמפקד המשלחת, יהודה דרכסלר, מעמד וסמכות מוכרים בקרב המוסדות השונים במחנות. ככל שנוספו מדריכים חדשים בווגי קורס המדריכים המקומי, הלך והתרחב מעגל המתאמנים הן במחנות החורף והן במחנות הקיץ. במקביל העמיקו והרחיבו גם את הכשרת המדריכים מבין המפעילים וקורס המדריכים האורך לתקופה שבין חודש לחודש וחצי.⁴³ עם הבאת כלי הנשק למחנה החלו גם אימונים בנשק ל"שורות המגוינים", אך מחמת המספר המצומצם של הכלים הוחלט, כי בשלב ראשון יתאמו בנשק רק קבוצות נבחרות – המדריכים וחופרי המינהרות, ואליהם צורפו גם חלק מחברי המזכירות המשותפת. לפני כן הוחלט, באישור המג"ד, להשביע את המתאמנים בנשק ל"הגנה", והדבר התבצע על פי כלללי הסכס שהיו נהוגים אז בהשבעה לארגון ה"הגנה" בארץ.⁴⁴ בשל מגבלות המקום כלל האימונים בנשק רק תפעול טכני של הכלים שהיו אז במחנה, עד לשלב הירי החי. כמו כן הוכנסו לתוכנית האימונים של קורס המדריכים יסודות בשדאות.⁴⁵

עם פרוץ הקרבות בארץ אחרי 29 בנובמבר 1947, היו מאורגנים ב"שורות המגוינים" בקפריסין כ-3,600 איש. מתוכם, לפי אומדנו של יהודה דרכסלר, כ-200 מדריכים שעברו קורסים יסודיים בתוך מחנות קפריסין.⁴⁶ מדריכים אלה ראו עצמם כשליחי "ההגנה" לכל דבר, וביצעו כל משימה שהוטלה עליהם.⁴⁷ היה זה פרי מאורגנים האינטנסיביים של שליחי הפלמ"ח במשך עשרה חודשים. באותה עת היו מאורגנים בסניפי ה"הגנה" בארצות אירופה השונות שבהן פעלה משלחת ה"הגנה" הרשמית כ-7,000 איש, כ-840 מהם בקאדר הפעילים.⁴⁸ כאשר משוויים באיזה תנאים ומצעים הוקמו "שורות המגוינים" לעומת האפשרויות שעמדו לרשות משלחת ה"הגנה" באירופה בתקופה המקבילה,⁴⁹ הרי השיגי משלחת הפלמ"ח הם מרשימים.

נראה כי יש לזקוף את הישגיהם לגורמים הבאים:

1. ריכוז גדול במיוחד של בני נוער ואנשים צעירים שהיו במחנות קפריסין, רובם ככולם מאורגנים בתנועות הנוער ובקבוצים, ואשר לא היו להם אלטרנטיבות רבות לתעסוקה מפתה יותר.

2. התודעה הציונית שעלייה והגנה כרוכים בה יחדיו היתה נחלתו של ציבור זה. דבר זה מצא את ביטויו בכוננות האנשים להתאמן ולקבל על עצמם עול משמעת חמורה

42. עדות זלמן ענב למחבר, 9.6.86. אחת הבחורות של המשלחת השנייה חזרה ארצה זמן קצר אחרי שהגיעה לקפריסין.

43. עם בואה של המשלחת השנייה, מצאו כבר במחנות הקיץ קורס מדריכים של כחמישים איש, שנמשך חודש וחצי. קרלינסקי, א.צ. 1046/70/110.

44. יהודה דרכסלר, א.צ. 1046/70/110.

45. קרלינסקי, שם.

46. ספר הפלמ"ח א', ע' 816. עדות י. דרכסלר למחבר, 1.9.86.

47. שם.

48. דוד בן גוריון, יומן המלחמה, תל-אביב, 1982, 2.12.47.

49. בן-דוד, חרב בנכר, ע' 188-82.

עוזי נמירובסקי ומוסקה דגי, הובטח להחזירם אף קודם לכן. אך כבר אחרי שלושה חודשים של עבודה מאומצת הורגשה בין חברי המשלחות עייפות, שגברה והלכה, כאשר כל פניותיהם ארצה לקבלת תזקיב, חומר הדרכה ותגבורת באנשים, לא נענו. בספטמבר 1947 הגיע לביקור בקפריסין המדריך הגדודי דן רם, והתרשם מהשיגי המשלחת ומהתנאים בהם היא פועלת. חברי המשלחת דרשו ממנו תוספת אנשים, חומר הדרכה, קשר סדיר עם הארץ, ציוד ונשק לצרכי אימונים וארגון בריחה מתוך קפריסין.³⁸ דן רם שב ארצה ודיווח, כי הכשרת קאדר המדריכים הולכת ומסתיימת, שיש אפשרות לאמן במחנות קפריסין אלפי לוחמים וסוג מפקדים ושקיימת דרישה נמרצת לאימונים בנשק, אלא שהעייפות הולכת ומשתלטת על השליחים. תוך שלושה שבועות

הוכנה בארץ משלחת שניה של אנשי פלמ"ח לקפריסין.³⁹ בעקבות דן רם הגיע לביקור במחנות קפריסין מג"ד הגדוד הרביעי יוסף טבנקין. ביקורו נמשך כשבועיים ימים. תוך כדי ביקורו שם, בסוף אוקטובר 1947, הגיעה לקפריסין המשלחת השנייה של הפלמ"ח ובה עשרה אנשים – שמונה בחורים ושתי בחורות. משלחת זאת הגיע מצוייטת יותר מקודמתה. חבריה הביאו איתם מהארץ חומר הדרכה, מכשיר קשר אמין, חומרי חבלה, והעיקר – נשק לאימונים: חמישה תת-מקלעים סטן ומקלע ברן אחד. המשלחת הגיעה בסירת דיג ונחתה בחורשת סלמים, לא הרחק ממחנות הקיץ. חלק מחבריה, עם הציוד ומכשיר הקשר, נכנסו למחנות הקיץ דרך המינהרה של מחנה 60, שחפירתה זה רק הסתיימה. האחרים נכנסו דרך השער, כשבידם תעודות מזוייפות.⁴⁰ שתי המשלחות התמזגו לאחת והתארגנו בשני צוותים מורחבים – האחד למחנות הקיץ והשני למחנות החורף. כמפקד "שורות המגוינים" במחנות הקיץ מונה יצחק קרלינסקי (צ'אק) מה"דרורביסטיו" של הפלמ"ח, שנקרא במיוחד לשירות פעיל לצורך השליחות לקפריסין. הוא החליף את מוטקה דגי אשר עמד לחזור ארצה. עמו נותרו לעבוד במחנות הקיץ ביבה נפחא, קשרית מיומנת, שהפעילה את מכשיר הקשר לאחר שחובר לרשת החשמל של מבני הג'וינט במחנה סמוך. מאז ואילך היה קשר אלוהי תקין בין משלחת הפלמ"ח בקפריסין למטה הפלמ"ח בארץ, דרך מטה המוסד לעליה ב'.⁴¹ מהמשלחת השנייה נותרו במחנות הקיץ משה הלמן, משה הרלינג ואשר ספיר, אשר הוצב במחנה 55 המבודד. במחנות החורף נותרו כל חברי המשלחת הראשונה, למעט עוזי נמירובסקי שחזר ארצה. אליהם הצטרפו מהמשלחת החדשה שני מ"מים נוספים, דב חקלאי וצבי רם, המד"ס שלמה גרונב וזלמן טרייבץ (ענב), שהספיקו בינתיים לשהות כארבעה חודשים בארץ ולעבור בה קורס מ"כים, שבסיומו התנדב לצאת פעם נוספת לשליחות בקפריסין. בראשית נובמבר 1947 מנתה

38. יהודה דרכסלר, א.צ. 1046/70/110.

39. יוסף טבנקין, "שלוחות למרחוק", ספר הפלמ"ח א', ע' 848.

40. על בואה של המשלחת השנייה של הפלמ"ח לקפריסין ראה: יצחק קרלינסקי, עדות, א.צ. 1047/70/110; "בשליחות הפלמ"ח לקפריסין", ספר השומר הצעיר ב', מרחביה, 1961, ע' 728-9.

41. דרכסלר, צבי בולר, א.צ. 1046/70/110, ע' 848.

42. דרכסלר, צבי בולר, א.צ. 1046/70/110, ע' 816. ראה גם המברקים מרי"ם, אר"ה 14/139.

ד"ר נ. בוגנו

מראון. לכך יש להוסיף את הגיון הרומנטי שהיה באימונים ובחוויות הצטרפות לצבא מחותרי.

3. "שורות המגינים" בתקופת מלחמת השיחרור

אירת חוסר היציבות שהשתררה במחנות קפריסין אחרי ה-29 בנובמבר 1947, שהייתה מלווה בתקוה לחיסול מהיר של המחנות. נתנה מיד את אותותיה ב"שורות המגינים" שנכנסו לקפאון. עד ינואר 1948 חזרו גם אחרוני חברי המשלחת הראשונה של הפלמ"ח לארץ, למעט יהודה דרכסלר, אשר המשיך בפיקוד על "שורות המגינים", כי טרם נמצא לו מחליף. מבחינת הרכב האיש היתה המשלחת השנייה פחות הומוגנית מהראשונה. היו בה מפקדים שעשו את עבודתם בהתמדה ובמסירות, ביחס חברי והדהות עם פקודיהם המעפילים, דוגמת יצחק קרלינסקי, מפקד "שורות המגינים" לעומתם היו אחרים או זלמן ענב, שזו היתה לו כבר שליחות שנייה בקפריסין. בגרות מספקת ביחסם שמלכתחילה לא התאימו לתפקיד שנקלעו אליו, אם בשל חוסר מספקת זאת גם לא למעפילים, ואם משום שפשוט לא מצאו איתם שפה משותפת.⁵⁵ מסיבה זאת גם לא נמצא ביניהם איש שיכול היה להחליף את יהודה דרכסלר בתפקידו, על אף שהיו ביניהם מיצא בדגדגו. בארץ התפשטה כבר המלחמה.⁵⁶

מ"מים בדרגתו. בארץ המלחמה בבת אחת אוכלוסיית המעפילים ועברה ולהצטרף ליחידותיהם, שכבר היו הפלמ"ח, הוכפלה בבת אחת אוכלוסיית המעפילים ועברה בינואר 1948, לאחר בוא ה"פאנים", הוכפלה בגיל הגיוס. באופן טבעי היווה ציבור זה את את ה-30,000. כשליש מהם היו גברים בגיל הגיוס. בתחילת שנת מחנות עתודת כוח האדם הגדולה הוקדמה ביותר לכוחות הלוחמים בארץ. הסתלקותם כבר הוברר להנהגת הישוב, אך איש עדיין לא תיאר לעצמו שאחרי הסתלקותם המעפילים לפני תום המנדט, אך איש עדיין לא תיאר לעצמו שאחרי הסתלקותם מהארץ, יעקבו את עליית ריבוא הצעירים שבגיל הגיוס מבין העצורים בידיהם בקפריסין. למרות המלחמה בארץ ועל אף הצורך בכוח אדם מאומן, לא הגדיל הפיקוד העליון של ה"הגנה" את עניינו ב"שורות המגינים", מסגרת שהעניקה אימון בסיסי לאלפי צעירים, עד כמה שתנאי המקום איפשרו זאת. כאן המקום לציין, שעד סוף פברואר 1948, לא הניחה הפיקוד העליון גם את משלחת ה"הגנה" באירופה כיצד להתאים את פעולתה שם לצרכי המערכה בארץ.⁵⁷ היינו לגייס את המסוגלים למלחמה. נסע יהודה למוכח הרפיון שפקד את "שורות המגינים" אחרי פרץ הקרבות בארץ, ונסע יהודה דרכסלר בינואר 1948 ארצה, כדי לשכנע את מטה הפלמ"ח לארגן משלחת חדשה, שלישית, שתחליף את השנייה שעמדה על סף התפוררות. חודש ינואר 1948 לא היה זמן מתאים בו יכול היה מטה הפלמ"ח להרכיב משלחת מפקדים ברמה שדרת דרכסלר, כי אלה נדרשו למלחמה בארץ. אחרי שיחה בינו לבין יגאל אלון על גיוס אנשים לקפריסין הוברר לו, כי רשימת המועמדים לשליחות הזאת דלה, ואלה שהוצעו אינם מתאימים אף לדעתו של אלון. כל שהעלה היה מחליף לעצמו. יעקב קמינסקי (סלע) מיומר, איש

50. יהודה דרכסלר, א.א. 110/70/1046. 9.6.86. למחבר.

שורות המגינים

פלמ"ח שנפצע והיה בשלבי החלמה, הסכים לצאת לשליחות לקפריסין.⁵³ במצב הקיים היה ברור לדרכסלר ולחברי המשלחת שותרו עמו, כי בעתיד הנראה לעין יצטרפו לבסס את כל עבודת "שורות המגינים" על הקאדר מקרב המעפילים עצמם. כל מה שמטה הפלמ"ח היה מוכן לשלוח לקפריסין בפברואר 1948, היו שני שליחים נוספים, ישראל זיסקין מה"דרוביסטים" שהצטרף לצוות מחנות הקיץ, ואסתר אבני, שהצטרפה לצוות מחנות החורף.⁵⁴ עזרה נוספת שהובטחה לחברי המשלחת היו מלווי האיגוד שנלקחו למחנות קפריסין. על פי הסדר שהושג בין דרכסלר לבין המוסד בארץ הוא רשאי היה לעכבם בקפריסין לצורך הדרכה ב"שורות המגינים". ואמנם, כמה מהם נותרו להדריך בקורס המדריכים.⁵⁵

בסוף ינואר 1948 הגיע יעקב קמינסקי (סלע) בשליחות מטה הפלמ"ח לקפריסין להחליף את יהודה דרכסלר בפיקוד על "שורות המגינים" במחנות החורף, ולגייס מקרב המעפילים אנשי מקצוע בעלי עבר צבאי.⁵⁶ יצחק קרלינסקי המשיך בתפקידו כמפקד "שורות המגינים" במחנות הקיץ. אחרי תקופת חפיפה חזר יהודה דרכסלר לדחופה 1948 ארצה, לקבל פיקוד על פלוגה בגדוד החמישי של הפלמ"ח. המשמיה הדחופה שעמדה בפני קמינסקי היתה הרחבת הקאדר המקומי. בעיה נוספת שהתקשה למצוא לה פתרון מניח את הדעת היו האימונים שנשק. כדי להעניק לאימונים מימד רציני ויותר אפקטיבי היה צריך להרחיב אותם מעבר למסגרת המצומצמת של סגל המדריכים לאימונים שנשק היתה גם חשיבות פסיכולוגית, אשר השיפעה במיוחד על המוטביצה של הציבור המבוגר יותר, אשר לגבי היתה זו ההוכחה הטובה ביותר לתכליתיותם, גם אם רק לחלק מהם היה סיכוי להגיע לשלב זה.

53. יהודה דרכסלר, א.א. 110/70/1046. 76/15/2 אק"מ/2.
54. ישראל זיסקין בכנס שליחי הקיבוץ המאוחד בקפריסין בבגעת ברנר, 2.10.64.
55. דעות למחבר, 9.9.85.
56. יהודה דרכסלר, א.א. 110/70/1046.
57. שם. ראה גם עדות יוסף מיניץ, א.א. 110/70/1046.
58. קרלינסקי, א.א. 110/70/1046.

פלמ"ח שונפצע והיה בשלבי החלמה, הסכים לצאת לשליחות לקפריסין.⁵³ במצב הקיים היה ברור לדרכסלר ולחברי המשלחת שנותרו עמו, כי בעתיד הנראה לעין יצטרכו לבסס את כל עבודת "שורות המגנים" על הקארד מקרב המעפילים עצמם. כל מה שמתה הפלמ"ח היה מוכן לשלוח לקפריסין בפרברואר 1948, היו שני שליחים נוספים, ישראל זיסקין מה"רזרביסטים" שהצטרף לצוות מחנות הקיץ, ואסתר אבני, שהצטרפה לצוות מחנות החורף.⁵⁴ עזרה נוספת שהובטחה לחברי המשלחת היו מלווי האינדיקטור של מחנות קפריסין. על פי הסדר שהושג בין דרכסלר לבין המוסד בארץ הוא רשאי היה לעכבם בקפריסין לאורך הדרכה ב"שורות המגנים". ואמנם, כמה מהם נותרו להדריך בקורס המדריכים.⁵⁵

בסוף ינואר 1948 הגיע יעקב קמינסקי (סלע) בשליחות מטה הפלמ"ח לקפריסין כדי להחליף את יהודה דרכסלר בפיקוד על "שורות המגנים" במחנות החורף, ולגייס מקרב המעפילים אנשי מקצוע בעלי עבר צבאי.⁵⁶ יצחק קרלינסקי המשיך בתפקידו כמפקד "שורות המגנים" במחנות הקיץ. אחרי תקופת חפיפה חזר יהודה דרכסלר בפרברואר 1948 ארצה, לקבל פיקוד על פלוגה בגדוד החמישי של הפלמ"ח. המשמיה הדחופה שעמדה בפני קמינסקי הייתה הרחבת הקארד המקומי. בעיה נוספת שהתקשו למצוא לה פתרון מניח את הדעת היו האימונים בנשק. כדי להעניק לאימונים מימד רציני ויותר אפקטיבי היה צריך להרחיב אותם מעבר למסגרת המצומצמת של סגל המדריכים. לאימונים בנשק הייתה גם חשיבות פסיכולוגית, אשר השפיעה במיוחד על המוטיבציה של הציבור המבוגר יותר, אשר לגבי היתה זו ההוכחה הטובה ביותר לתכליתיותם, גם

אם רק לחלק מהם היה סיכוי להגיע לשלב זה.

קמינסקי הלך בדרך שסלל קודמו, יהודה דרכסלר, ומעשהו הראשון היה הרחבת הקורסים למדריכים, כדי למלא את מקום המדריכים הוותיקים שעלו בינתיים או עמדו לעלות בעתיד הקרוב. לשם כך נערכו במחנות החורף שני קורסים למדריכים לספורט המגן אותם עברו 180 איש, וקורס קטן יותר בן 25 איש, בפיקודו של צבי רם, למדריכי נשק מקרב המדריכים הוותיקים של "שורות המגנים". אחרי קורס מדריכי הנשק נערך קורס השתלמות לאנשים בעלי עבר צבאי לכשמונים איש, בו התרכזו באימוני נשק ומעט בספורט שימושי.⁵⁷ במקביל התנהלה במחנות הקיץ קורס מדריכים קבוע, כתמישימיש איש בכל מחזור, וגם בו הועברו אימוני נשק.⁵⁸ כך, תוך זמן קצר יחסית, הוכשר סגל מדריכים ומפקדים שמנה מאות אנשים, וניתן היה להתחיל באימון המוני של המעפילים.

השינויים שחלו בהרכב האוכלוסייה במחנות וירידת השפעת תנועות המער והקיבוצים במחנות, חייבו גם שינוי בשיטת גיוס המעפילים ל"שורות המגנים". לפני העליה

53. יהודה דרכסלר, א.א. 1046/70/110.

54. ישראל זיסקין בכנס שליחי הקיבוץ המאוחד בקפריסין בגבעת ברנר, 2.10.64, אק"מ/2/76/15.

55. עדות למחבר, 9.9.85.

56. יהודה דרכסלר, א.א. 1046/70/110.

57. "שורות המגנים" בקפריסין, יעקב קמינסקי (סלע), עדות, א.א. 1046/70/110.

58. שם. ראה גם עדות יוסף מינץ, א.א. 1046/70/110.

מרצון. לכך יש להוסיף את הגיון הרומנטי שהיה באימונים ובחוויות ההצטרפות לצבא מחנות.

3. "שורות המגנים" בתקופת מלחמת השחרור

אירת חוסר היציבות שהשתררה במחנות קפריסין אחרי ה-29 בנובמבר 1947, שהייתה מלווה בתקוה לחיסול מהיר של המחנות, נתנה מיד את אותותיה ב"שורות המגנים" שנכנסו לקפאון. עד ינואר 1948 חזרו גם אחרוני חברי המשלחת הראשונה של הפלמ"ח לארץ, למעט יהודה דרכסלר, אשר המשיך בפיקוד על "שורות המגנים", כי טרם נמצא לו מחליף. מבחינת הרכב האישי הייתה המשלחת פחות הומוגנית מהראשונה. היו בה מפקדים שעשו את עבודתם בהתמדה ובמסירות, ביחס חברי והזדהות עם פקודיהם המעפילים, דוגמת יצחק קרלינסקי, מפקד "שורות המגנים" במחנות הקיץ, או זלמן ענב, שזו הייתה לו כבר שליחות שנייה בקפריסין. לעומתם היו אחרים שמלכתחילה לא התאימו לתפקיד שנקלעו אליו, אם בשל חוסר בגרות מספקת ביחסם למעפילים, ואם משום שפשוט לא מצאו אינם שפה משותפת.⁵⁹ מסיבה זאת גם לא נמצא ביניהם איש שיכול היה להחליף את יהודה דרכסלר בתפקידו, על אף שהיו ביניהם מימנים בדרגתו. בארץ התפשטה כבר המלחמה, וחברי המשלחת רצו לחזור ארצה ולהצטרף ליחידותיהם, שכבר היו במלחמה.⁶⁰

בינואר 1948, לאחר בוא ה"פאנים", הוכפלה בבת אחת אוכלוסיית המעפילים ועברה את 30,000. כשליש מהם היו גברים בגיל הגיוס. באופן טבעי היווה ציבור זה את עתודת כוח האדם הגדולה הקרובה ביותר לכוחות הלוחמים בארץ. בתחילת שנת 1948 כבר הוברר להנהגת הישוב, כי הבריטים אינם מתכוונים לחסל כליל את מחנות המעפילים לפני תום המנדט, אך איש עדיין לא תיאר לעצמו שאחרי הסתלקותם מהארץ, יעקבו את עליית ריבוא הצעירים שבגיל הגיוס מבין העצורים בידיהם בקפריסין. למרות המלחמה בארץ ועל אף הצורך בכוח אדם מאומן, לא הגדיל הפיקוד העליון של ה"הנהגה" את עניינם ב"שורות המגנים", מסגרת שהתעניקה אימון בסיסי לאלפי צעירים, עד כמה שתנאי המקום איפשרו זאת. כאן המקום לציין, שעד סוף פברואר 1948, לא הייתה הפיקוד העליון גם את משלחת ה"הנהגה" באיחפה כיצד להתאים את פעולתה שם לצרכי המערכה בארץ.⁶¹ היינו לגייס את המסוגלים למלחמה.

לנוכח הרפיון שפקד את "שורות המגנים" אחרי פרוץ הקרבות בארץ, נסע יהודה דרכסלר בינואר 1948 ארצה, כדי לשכנע את מטה הפלמ"ח לארגן משלחת חדשה, שלישית, שתחליף את השניה שעמדה על סף התפוררות. חודש ינואר 1948 לא היה זמן מתאים בו יכול היה מטה הפלמ"ח להרכיב משלחת מפקדים ברמה שדרוש דרכסלר, כי אלה נדרשו למלחמה בארץ. אחרי שיחה בינו לבין יגאל אלון על גיוס אנשים לקפריסין הוברר לו, כי רשימת המועמדים לשליחות הזאת דלה, ואלה שהוצעו אינם מתאימים אף לדעתו של אלון. כל שהעלה היה מחליף לעצמו. יעקב קמינסקי (סלע) מיוגר, איש

59. יהודה דרכסלר, א.א. 1046/70/110.

60. עדות זלמן ענב למחבר, 9.6.86.

61. סת"ה, ג/2, ע' 1464'5.

גם הפיקוד על הקורסים והפלאוגות (גושי המחנות) היה כבר בידי המעפילים. מהם בעלי הכשרה ונסיון צבאי קודמים, שהיו קצינים בצבאות מזרח אירופה כמו דוד בורובסקי, יוסף מינץ, אפרים גילן, ישראל קרן, מישקה ברנשטיין ואחרים, ומהם שהוכשרו בתוך קפריסין, הוכיחו עצמם בעבודתם וקודמו בתפקידיהם במסגרת "שורות המגנים".⁶⁸ באפריל 1948 חזרו רוב שליחי הפלמ"ח שעדיין היו בקפריסין ארצה למלחמה.⁶⁹ בעת הכרזת המדינה ב-15 במאי 1948 בותרו במחנות קפריסין בשתי קבוצות המחנות, הקיץ והחורף, חמישה שליחי פלמ"ח בלבד. על פיקודו על "שורות המגנים", כשעיסוקם העיקרי הוא קיום הקשר בין "שורות המגנים" לבין המוסדות היהודיים השונים במחנות ומחוצה להם, פיקוח על הפעילות ודאגה לאמצעים להפעלת המערכת כולה. "שורות המגנים" הקיפו עתה את רוב הגברים בקפריסין וחלק מהנשים, מאלה שהיו בגיל הגיוס ואף מעבר לו. האימונים נשאו אופי תכליתי של הכנת האנשים למלחמה, פיזית ונפשית, ככל שאיפשרו זאת תנאי המקום. על פי הערכת יעקב קמינסקי, מפיקד "שורות המגנים" במחנות החורף במחצית הראשונה של שנת 1948, אומנו בתקופתו כ-11,500 איש, בחורים ובחורות. חלקם הגדול עברו רק אימון שלב א' של עשרה ימים, ומיעוטם גם שלב ב' במשך 15 ימים נוספים, שכללו אימון בנשק.⁷⁰ חברי ביתר לא השתתפו ב"שורות המגנים". הם התאמנו במסגרת נפרדת של "המחלקה להכשרה הגנתית", שהוקמה על ידי תנועתם בזיקה לאצ"ל. במסגרת זו אורגנו גם קורסים ל"סמלים".⁷¹ לגבי היקפם ורמתם של אימונים אלה אין בידינו נתונים ממקורות התקופה.⁷²

אין בידינו נתונים בדוקים כמה מכל מי שהתאמנו בקפריסין הגיעו ארצה ונטלו חלק בלחימה. על פי אומדן זהיר ניתן לקבוע, שלפחות 4,000 גברים שעברו את האימונים ב"שורות המגנים" הצליחו להגיע ארצה בתקופה שבין פברואר לספטמבר 1948. כ-1,000 עד 1,500 הגיעו במסגרת המיכסות המיוחדות של עליית הנוער והמשפחות בחודשים פברואר – אפריל 1948.⁷³ עוד כ-3,000 גברים כשרים לשירות צבאי הצליחו להסתגל בקרב העלויות של הבלתי לוחמים בחודשים יולי – ספטמבר 1948.⁷⁴ על המצב ב"שורות המגנים" עם הכרזת המדינה, אנו למדים מתוך דו"ח משלחת הגיוס של ה"הגנה", שהפכה להיות משלחת צה"ל, שהגיעה בסוף מאי 1948 למחנות קפריסין כדי לעסוק בהליכי גיוס המעפילים לצבא עוד לפני עלייתם ארצה. "ביוזמת מפקדת 'שורות המגנים' הוקם קאדר של מודריכים מבין אנשי המקום המונה למעלה מ-300 איש. אנשים אלה עברו קורסים יסודיים של אימונים בכל השטחים

68. י. מינץ, י. קמינסקי, ישעיה ברות, א.א. 1046/70/110; עדות זלמן ענב למחבר, 9.6.85.

69. י. קמינסקי, א.א. 1046/70/110.

70. שם.

71. דוד זעירי, גרוש קפריסין, ירושלים, 1981, ע' 293. בחיבורים על פעילות האצ"ל ערב קום המדינה לא מוזכרת פעילותו במחנות קפריסין.

72. ראה: ברגרין, יומן המלחמה, 1.2.48; ד. וגם ד. שער, ע' 150.

73. ד. שער, ע' 160. האומדן הוא של הרב שרייבוים, שליח מחלקת העלייה של הסוכנות, שהיה אחראי באותה עת על העלייה מקפריסין.

74. אחרי הכרזת המדינה מנעו הבריטים עלייה מקפריסין לגילאים של הגיוס, והתירו רק יציאת "בלתי לוחמים", נשים, ילדים וגברים בני חמישים ומעלה.

ההמונית היתה ההתייצבות לאימונים מבוססת על התנדבות, והופעלה באמצעות התנועות והקבוצים. עתה, כשרוב המעפילים היו מן ה"בודדים" והיו במסגרות משפחתיות, היו חיבים לעבור לשיטת גיוס שהתנהלה בשני מסלולים – חברי הקבוצים באמצעות התנועות, וה"בודדים" באמצעות מזכירות המחנה. כשהחלה מלחמת העצמאות הוטלה חובת התייצבות לאימונים על כל המעפילים הכשרים לצבא.⁶⁸ אחד מסמני הגיוס השיטתי היו הבדיקות הרפואיות שנערכו למתייצבים.⁶⁹

על המסרבים הופעלו סנקציות, כגון שלילת כרטיס המזון.⁶⁷ על פי עדות עקב קמינסקי, עד יוני 1948 הופיעו האנשים לאימונים מבלי שהיה צורך לנקוט באמצעים משמעתניים. גם בחורות עברו אימונים במחלקות מיוחדות, אם כי בקצב איטי יותר.⁶⁸ המחנות חולקו לגושים (פלאוגות), והוקמו בהם מחנות מיוחדים שדמו למחנות צבא, עם מתקני אימונים. במחנות החורף 65, 67, 69, 70, היו חמישה מחנות אימונים ובהם מקום לכ-600 מתאמנים. ארבעה מהם לאימון בסיסי שלב א', והמחנה החמישי, הקטן, לאימון שלב ב', שכלל גם אימוני נשק.⁶⁹

אימון שלב א' נמשך בדרך כלל עשרה ימים מרוכזים והוקדש בעיקר לאימון גופני, ספורט שימש, קרב מגע ועזרה ראשונה. צואר הבקבוק של האימונים היה אימון שלב ב' שכלל אימוני נשק, וזאת בשל מספרם הקטן של כלי הנשק שעמדו לרשות המתאמנים. במשך החורף נרכשו לקפריסין עוד מספר אקדחים, ובאביב הובאו כ-4 – 5 רובים, תת-מקלע "סטן" נוסף, שני מקלעי ברן ורובה טוטר, אך אלה היו כטיפה בים נוכח מספר המתאמנים. כדי להתגבר על המחסור החמור בכלי נשק לאימונים, ובמיוחד ברובים, יצרו בנגריה של אחד מקבוצי השומר הצעיר במחנה כשבעים רובי דמה ומעץ וחלקי מתכת, מחומרים שניקנו במיוחד במטרה זאת והוכנסו למחנה. רובי דמה אלה שימשו בעיקר לאימון טכני ברובה, כגון אחיזה וכיוון, מצבי יריה וקרב כידונים.⁶⁸ אימון שלב ב' נמשך חמישה עשר יום מרוכזים, ונועד למתקדמים לאחר שלב א'. תוכנית האימונים כללה אימוני נשק בסוגי הכלים שהיו במחנה. מקלע ברן – 36 שעות, אקדח – 20 שעות, תת-מקלע סטן – עד לשימוש יעיל. כמו כן נכללו באימוני שלב ב' שדאות. קורס שלב ב' הקיף כ-120 איש במחזור. כדי לצל בצורה מכסימלית את כלי הנשק המצויים התאמנו בהם 24 שעות ביממה במשמרות.⁶⁸ בחודשי החורף והאביב של 1948 הפכו "שורות המגנים" לבית ספר גדול להכשרת כוח אדם למלחמה בארץ, כאשר מספר המתאמנים ליום מגיע לכ-1,000 איש.⁶⁷ כל עבודת ההדרכה בכל הקורסים והמקצועות, לרבות קורס המדריכים לנשק נעשתה עתה על ידי סגל מקרב המעפילים.

59. דו"ח המשלחת הצבאית שביקרה בקפריסין בימים 18.6.48, 29.5.48, א.א. 1046/70/110.

60. אריה פינקלשטיין, "שורות המגנים" במחנות קפריסין, את"ה/716/14.

61. אביגור אילת, עדות, א.א. 1046/70/110.

62. יעקב קמינסקי, עדות, א.א. 1046/70/110.

63. י. קמינסקי, יוסף מינץ, אביגור אילת, א.א. 1046/70/110.

64. צבי בולר, א.א. 1046/70/110.

65. י. קמינסקי, יוסף מינץ, אביגור אילת, א.א. 1046/70/110.

66. שם.

67. ברגרין, יומן המלחמה, 1.2.48.

מלבד אימוני שדה ומסווח, באשר בשטח זה מוגבלים בחוסר אפשרויות. מספר קטן של כלים קטנים עומד לרשות המחנות. בעזרת מדריכים אלה עברו כ-5,000 איש קורסים מחכזים של עשרה ימים כל קורס. ההשתתפות באימונים היא חובה ויש להניח, כי בימים הקרובים יקיפו את כל דרי המחנה בגיל הגיוס.

הערות לסיכום: החומר האנושי טוב, הוצה בעליה מיידית, מוכן לפעולה בכל התנאים.⁷⁶

4. מפעל המינהרות והברחת אנשים ממחנות קפריסין

פעילות "שורות המגינים" לא הצטמצמה רק לאימונים צבאיים. במקביל לאימונים שהיו גלויים לעיני כל, עסקו "שורות המגינים" במחנות קפריסין גם בפעילות מחתרית של כריית מינהרות תת-קרקעיות ממחנות המעצר החוצה והברחות אנשים מקפריסין לארץ. מטבע הדברים השתתפו במבצעים הללו פחות אנשים מאשר באימונים. תחילה הקיפה פעילות מחתרית זאת עשרות אנשים בלבד, אך עם הזמן הקיפה הפעילות המחתרית יותר ויותר אנשים, עד כי במחצית השניה של שנת 1948 השתתפו בה מאות רבות.

כזכור, הוחל בחפירת המינהרה הראשונה במחנות הקיץ, כדי לאפשר כניסת וציאת אנושי פלמ"ח והכנסת ציוד לתוך המחנה מעבר לעינים הפקוחה של הבריטים. הרעיון להשתמש במינהרות תת-קרקעיות גם לצרכי עליה במחנות ממחנות קפריסין לארץ ישראל עלה רק בשלהי 1947, אחרי שהושלמה כריית המינהרה הראשונה במחנה 60. מינהרה זו הוכיחה עצמה אחרי שחברי משלחת הפלמ"ח השניה חזרו לדרכה למחנות הקיץ על ציודם מבלי להתגלות למשמרות הבריטים. מלכתחילה היה ברור, כי "עליה" ב"מחנות מחנות המעצר איננה דרך ההמונים. אף על פי כן רצו אנשי הפלמ"ח לפתוח אפילו סדק צר בתוך מחנות הגירוש, כדי להעביר דרכו קבוצות קטנות של מעפילים לארץ ובכך להוכיח למעפילים, כי בכוחה של ה"הגנה" להוציא מתוך מחנות הגירוש את מי שהיא הוצה ולהעלותו ארצה מבלי להזדקק לסרטיפיקטים בריטיים.⁷⁷ בדרך זו ביקשו גם להעלות את קרנה של ה"הגנה", ביחוד נוכח שמועות שהפיצו ארגוני הפורשים באותם ימים, כי הם עומדים להתחיל בהברחת אנשים מהאי.⁷⁷

למותר לציין, שהברחת אנשים ארצה מתוך מחנות המעצר השמורים של המעפילים בקפריסין – מושבה בריטית – הנתונים בשליטה ישירה של כוחות הבטחון הבריטיים – היתה דבר קשה ומורכב שהצריך תעוזה ודמיון. לשם כך צריך היה להכין בתוך האי תשתית מתאימה, שתכלול מקומות ריכוז מוסתרים לאנשים שיוברחו החוצה, כלי רכב

75. "שורות המגינים" בקפריסין. ד"ח המשלחת הצבאית שביקרה בקפריסין בימים 18.6.48 - 29.5.48. א.צ. 1046/70/110.

76. יהודה דרכסלר, א.צ. 1046/70/110 (המוסד באיטליה) מ-ארגון סניף עליה ב' בארץ ישראל.

77. ל-יטעור (מוסד לעליה ב' בפריז), לאונרד (המוסד באיטליה) מ-ארגון סניף עליה ב' בארץ ישראל.

1947. "שליח שחרור מקפריסין מוסר מפי מנהל הבולגרים (הפלמ"ח) באי, כי הגיעו לפמסטטה שני שליחי אצ"ל לארגון עליה ב' מהאי". את"ה/138/14; וכן קדמון (ברפל): מ"ז. (משע קול) שמועצת מפרסמים שנקרבו בתחילו בהברחת מהאי. אר"ש חוששים להרמט קרבים על

עם נהגים נאמנים, על מנת להסיעם למקומות ההפלה שיבחרו למטרה זאת, וכמובן ספינות מתאימות שתוכלנה להתקרב לחוף מבלי לעורר את חשד השלטונות. כל זאת לבד מחפירת המינהרות עצמן, שעוררה בעיות טכניות ובטחוניות סבוכות. היתה זאת משימה שלא נכללה בתפקיד המקורי שלשמו שוגרה משלחת הפלמ"ח לקפריסין. אף על פי כן החליט מפקד המשלחת, יהודה דרכסלר, לא לוותר על בדיקת האפשרויות של הברחת אנשים לארץ, ופגש ביוזמתו עם נציג הזרוע המחתרית של מפלגת השמאל היוונית בקפריסין, ה. A.K.E.L. במגמה להגיע איתה לשיתוף פעולה על רקע של אינטרס פוליטי משותף במאבק לשיחרור לאומי מעול הבריטים.

הפגישה עם נציג המחנתרת התקיימה בעיר לרנקה. דרכסלר ביקש להסתייע במחנתרת היוונית המקומית בתחום המודיעין, וכישת נשק ועזרה בהברחת האנשים בעזרת ספינות דג מקומיות, ואילו נציג המחנתרת היוונית היה מעוניין בעיקר בעזרה מקצועית של עמיתיו הארצישראליים לבנות מחנתרת צבאית באי.⁷⁸ כדי לממש שיתוף פעולה שכזה, היה על דרכסלר לקבל אישור מהמוסדות בארץ ותקציב מתאים. באוקטובר 1947 דיווחו חברי המשלחת לממונים עליהם בארץ, כי החלו במשא ומתן עם גורמים מקומיים בנושא הברחת אנשים מקפריסין, וכי הם מחכים לאישור מהמוסד ולתקציב. הנושא הובא לידיעת אנשי הסוכנות היהודית ואלה לא גילו נטיה להסכים לרעיון זה.⁷⁹ לגבי הסוכנות, היתה באותה עת ישיבת המעפילים בקפריסין כמעט כשיבתם במחנה בעתלית – עלייתם היתה ממילא מובטחת, ועימושה היה רק שאלה של זמן. בעוד שלמוסד היו באותה תקופה משימות העפלה דחופות ומבטיחות יותר מארצות אחרות.

אי הענותו של המוסד לדרושת אנושי הפלמ"ח בקפריסין להתחיל בהברחת אנשים מתוך מחנות המעפילים, לא ריפתה את הפלמחניקים. אחרי בוא המשלחת השניה התחילו בכריה שיטתית של מינהרות החוצה, מתחת לגדרות השמירה, וחיפוש דרכים אלטרנטיביות לבריחה בכוחות עצמם. בהתחלה לא היו לאיש במחנה ידע ובסוין אך לחפור מינהרה שתשמש לא רק להברחה חד-פעמית של קבוצת אנשים, אלא תחזיק מעמד לאורך זמן. הבעיות של החופרים ומפקדיהם היו: השגת כלי עבודה מתאימים, הוצאה והעלמת כמויות גדולות של אדמה חפורה בתוך המחנה, וגם בעיות טכניות הקשורות בחפירה עצמה, כמו איך להציב תמוכות במינהרה כדי למנוע מפולת, שמירה על הכיוון הנכון של החפירה, איתור המקום המתאים כדי שניתן יהיה להסוות את פתח היציאה כך, שהיוצא לא יתגלה ולא יגלה את פתח המינהרה.⁸⁰

המינהרה הראשונה במחנות הקיץ הוכנה בצורה חובבנית. אורכה היה כחמישים מטר ועומקה כשלושה מטר. מינהרה זו שוכללה לאחר בוא המשלחת השניה של הפלמ"ח והוכנסו בה תמוכות עץ. מיקומה היה טוב ופתח היציאה שלה היה נוח לגישת הספינות שהגיעו מהארץ.⁸¹ היא היתה בשימוש מבצע זמן ממושך. כלי החפירה הראשונים היו

78. יהודה דרכסלר, א.צ. 1046/70/110.

79. יומן קדמון (ברפל), 28.10.47, ירושלים, את"ה/138/14.

80. יהודה דרכסלר, א.צ. 1046/70/110.

81. יומן ספר הפלמ"ח א', ע' 816.

מהמחנה, וזאת באמצעים שהושגו בקפריסין וכלל כל סיוע מהארץ.⁸⁸ עם התחלת העליות לארץ של המיכסות המיוחדות מקפריסין בסוף 1947 ובמחצית הראשונה של שנת 1948, הוחל גם בהברחת אנשים מתוך מחנות הגירוש והחדרת כנסעים סמויים לאגיות שבאו לקחת את המעפילים ארצה. הדבר נעשה על ידי הצאת קבוצות קטנות של מעפילים דרך המינהרות והעברתם באמצעות מונות של נהגים יוונים נאמנים לתוך נמל פמגוסטה. הם היו מכניסים אותם לאגיות כנסעים סמויים בעזרת תעודות מזויפות. כך היו עולים מדי שבוע ב"עליה ב" בין חמישה לעשרים איש. העולים בדרך זו היו בעיקר מפעילי "שורות המגנים", ובראש וראשונה חופרי המינהרות. התור ל"עליה ב" זו היה נקבע אף הוא על פי ותק ותוך תיאום עם התנועות. היא היתה מעין פרס, כאות הערכה על פעילות ממושכת ומסורה ב"שורת המגנים". במחצית הראשונה של שנת 1948 עלו בדרך זו בין מאה למאתיים איש.⁸⁹ גם אנשי בית"ר אירגנו בריחות מתוך המחנות בעזרת רשימות יציאה מזויפות ובעזרת שליחיהם. על פי עדותו של שליח בית"ר מאיר מילשטיין, עלה בידיהם להבריח ארצה 84 מעפילים מן המחנות באניות שהודמנו לפמגוסטה, ובעיקר באניות שהחזירו מעפילים מקפריסין לארץ.⁹⁰

מפעל המינהרות והבריחה מתוך מחנות המעצר הוא מהמפעלים רבי-התוויה והדמיון שבוצעו במחנות קפריסין על ידי "שורות המגנים". במינהרות הושקעו עבודה מפרכת, התמדה ומסירות ללא גבול. חופרי המינהרות לא ידעו אף פעם מתי תסתיים החפירה, האם יבוקעו בסופה אל החופש, ואם המינהרה שחפרו תהיה ניתנת לשימוש. בפועל לא היה כל יחס בין העמל שהושקע בחפירת מינהרות אלה לבין השימוש בהן, משום שאחרי שהתגלתה המינהרה הראשונה הגביר הצבא הבריטי את סיורו סביב המחנות, ומדי פעם גם גילה מינהרה נוספת וסתם אותה. לא מן הנמנע, כי חלק מן המינהרות התגלה עקב הלשנות או מעקב ותצפית על המחנות. על כן מסוכן היה להשתמש בהן באופן רצוף.⁹¹

אחרי קום המדינה במאי 1948, כאשר השלטונות הבריטיים החליטו על הפסקה מוחלטת של עליות גברים בגיל הגיוס מקפריסין לארץ, השתבררו במחנות המעפילים מצב רוח קשה ודכאון. עתה נחלץ המוסד לעליה ב' בארץ לסייע ל"שורות המגנים" בארגון הברחת אנשים מקפריסין. הוא הקציב את הכספים הדרושים, מערכת קשר, והעמיד את ספינת הדיג "נדקיס", הידועה בכינויה "המיוחדת", לרשות העניין. לצורך ארגון מפעל ההעפלה מתוך קפריסין הועברו באוגוסט 1948 יצחק קרלינסקי, ותיק שליחי הפלמ"ח בקפריסין וישעיהו פרוח, שזה מקרוב בא מהארץ. לעבודה במוסד לעליה ב' במסגרת תפקידם החדש עברו שניהם להתגורר בעיר פמגוסטה במסווה של מורים מטעם הגיוס, על מנת שיוכלו לנוע באופן חופשי בתוך האי. שני אלה ניהלו במחצית השנה האחרונה לקיום המחנות את מבצע הבריחה והתעפלה המסובכים מתוך קפריסין. לצורך זה איתרו חמישה מקומות נחיתה חלופיים בחופי האי, והכינו שישה מקומות ריכוז

88. יהודה דרכסלר, א.צ. 1046/70/110.

89. י. דרכסלר, י. קמינסקי, צ. בולר, א. אילת, א.צ. 1046/70/110.

90. ד. שערי, גירוש קפריסין, ע' 293.

91. ראה לעיל הערה 87.

כפות טייחים ואימלים של פסישי אור שנסחבו מהפעלים הקפריסאיים, שעבדו מטעם הצבא במחנה בחפירת בתי השימוש. מאוחר יותר, עם התפתחות מפעל המינהרות, הוקם בתוך המחנות בית מלאכה מיוחד להכנת הכלים והציוד לחפירה.⁸² החופרים גויסו מקרב אנשים מהימנים בקיבוצים. צוות חפירה מנה בדרך כלל 7-5 אנשים, שעבדו עבודת פרוץ ממש, בתנאים פרימיטיביים קשים ביותר – בשכיבה, ביממה ברציפות, גבוהות ובחוסר אויר. לעתים קרובות נמשכה עבודתם 24 שעות תוך כדי עבודתם לכלואי כשהם מתחלפים בעבודתם במשמרות. אנשים אלה הפכו תוך כדי עבודתם לשמות המינהרה שעבדו בה, כיוון שמטעמי סודיות נאסר עליהם לעזוב את האוהל שמתוכו חפרו. את האדמה החפורה היו מוציאים מן המינהרה בשקים, בלילות, ושופכים אותה לבתי השימוש הציבוריים. במשך הזמן הצטבר נסיון והעבודה השתכללה. מאוחר יותר הצטרף לצוות החופרים במחנות החורף מהנדס מעפיל, יורי פלייסיג, איש בעל נסיון בבניית מבנים תת-קרקעיים, והוא היה עורך את המדידות והחישובים ומפקח על החפירה. עליותו עוכבה על ידי הפיקוד של "שורות המגנים" בשל מיומנותו זו שלא היה לה תחליף, והוא נשאר במחנות גם אחרי שהגיע תורו לעלות.⁸³

אחרי שהושלמה חפירת המינהרה הראשונה במחנה 60 מחנות הקיץ, הוחל בחפירת מינהרות במחנות 68, 65 ו-70 במחנות החורף, ומינהרה נוספת במחנה 55 המבודד שבמחנות הקיץ. המשוכללות מכולן היתה זו שנחפרה במחנה 70. פתח היציאה שלה היה מוסווה בין שיחים בתוך ואדי, עד כי גם אנשים שהכירו את המקום התקשו לזהותו אף כשעמדו לידו.⁸⁴

בינואר 1948 גילה סויר בריטי ממונע, לראשונה ובאקראי, את המינהרה שיצאה ממחנה 68 ואשר חפירתה זה רק הושלמה אחרי חודשים של עבודה מפרכת. ולפני שהופעלה באופן מבצע.⁸⁵ על אף האכזבה הרבה בעטיה של תקלה זו, לא חדל אנשי "שורות המגנים" לחפור מינהרות. חמש מינהרות פעלו מתוך מחנות המעפילים בתקופות שונות של הגירוש, שתיים ממחנות הקיץ ושלוש ממחנות החורף.⁸⁶ ועד סגירת המחנות היו עוד שבע מינהרות בשלבי חפירה אחרונים. חפירתן לא הושלמה בשל ידיעות על מארבים בריטיים בסביבתן.⁸⁷

בנוסף על המינהרות הוקמה ב"שורת המגנים" מחלקה לזיוף תעודות. האיש שעסק בכך היה המעפיל מאיר וייס. הוא התמחה בזיוף תעודות שונות, שאיפשרו כניסה ויציאה

82. דוד הורביץ, א.צ. 1046/70/110.

83. י. דרכסלר, י. ד. הורביץ, א.צ. 1046/70/110.

84. י. דרכסלר, שם; נמרוד אשל, מתיב (943).

85. (יוסף טבנקין, מגיד 4 פלמ"ח) מאליו (יהודה דרכסלר). מברק מספר 66, 27.1.48.

86. שני נגמ"שים של הסיור הבריטי הסתכסכו זה בזה. חייל שירד עם מוט ברזל להפריד את השטרות גילה את המינהרה, אחרי שהמוט "ברח" לתוך המינהרה. יהודה דרכסלר, א.צ. 1046/70/110.

87. יהודה דרכסלר, א.צ. 1046/70/110.

88. ישעיהו פרוח, יצחק קרלינסקי: דיוח מבצע "המיוחדת", אוגוסט 1948 – ינואר 1949, 10.2.49.

89. א.צ. 1046/70/110.

ומסתור למוברחים מהמחנות החוצה. שני השליחים נעזרו בכחמישה עשר יונים אנשי המקום, אשר עבדו עמם תמורת תשלום, אך בגאמנות ומתוך הזדהות עם מפעלם. חלקם שימשו כנהגים של שני אוטובוסים ושלוש מוניות שעמדו לרשות מארגני התעלה להעברת הבורחים מנקודות המפגש למקומות הריכוז והנחיתה. האחרים פעלו

כמודיעים, נותני מחסה ומורי דרך.⁹² כי להברחת קבוצות גדולות של אנשים הפיקוד של "שורות המגינים" הגיע למסקנה, כי להברחת קבוצות גדולות של אנשים מתוך המחנות החוצה עדיפה שיטת הפריצה השקטה של הגדרות בלילות, כל פעם במקום מאחר, מאשר הסתכמות ביציאה דרך המינהרות ועלייה על מארב של סיור בריטי. המועדים להעפלה מתוך מחנות המעצר עברו לפני כן במחנה קורס מיוחד, שהכשירם לקראת הבריחה מהמחנה, הוא קורס שלב ג' ב"שורות המגינים". האימונים בקורס זה כללו שדאות פרט, תנועה שקטה בלילה, התמצאות ומעבר מכשולים. בתוך אוהל סגור במחנות החורף הוקם מיתקן אימונים מיוחד, שכלל גדר שדממה בכלל גדר שהקפיה את המחנות ושולחן חול, עליהם תירגלו המועמדים לבריחה מעבר גדרות ותנועה למפגש. בתוך המחנה פותחה שיטה מיוחדת של פריצת גדרות, באמצעות גזרי תיל שיוצרו בתוך המחנות, וסגירתן באמצעות "קלמרות" (סוגרים) מיוחדות שהוכנו בעוד מועד.

לפריצת הגדרות והעברת הבורחים דרכן הוכשרו צוותים מיוחדים שהתמחו בכך ובטשטוש עקבות הבורחים. כל מעפיל שהיה מועמד להשתתף במבצע הבריחה מהמחנה עבר בין שאר האימונים גם שלוש שעות אימון במעבר גדרות. כל מבצעי הפריצה מתוך המחנות, לרבות עבודת המודיען שקדמה להם ואשר היתה מבוססת על תצפיות ומעקב אחר נוהלי השמירה, הסיור והמארבים של הצבא הבריטי באזור המחנות, אורגנו, תורגלו ונוהלו על ידי המפקדים של "שורות המגינים" מקרב המעפילים, בהדרכת השליחים.⁹³ רמת האימונים וכונן הביצוע אליו הגיעו האנשים ב"שורות המגינים" בקפריסין נבחנו במבצע הבריחה הליליים במחנות המעצר. כאמור, בוצעו רוב הבריחות מבעד למערכת גדרות תיל כפולה ומוארת, שמורה על ידי זקופים חמושים, אשר סרקו את שטח המחנה וסביבתו ברקוקים. כן נעו סביב כל הגדרות וביניהן סוירים רגליים ומומונעים ומארבים הוצבו בסביבתן. למרות מכשולים אלה הגיעו "שורות המגינים" אחרי אימון ותרגולת לרמת ביצוע זאת, ששלב ההתפרצות מהמחנה של יחידה בת כשלושים איש, לא ארך יותר מארבע עשרה דקות. הפריצה כללה חיתוך שקט של הגדרות, מעבר האנשים מבעד לגדר בחזילה וסגירת הגדר אחריהם.⁹⁴ מבחינה צבאית היה בכך ללא ספק הישג ראוי לציון, אלא שבשלב השני של מבצעי הבריחה – תנועת היחידה לנקודת המפגש שנקבעה בדרך כלל במקום בולט מבעוד יום – ארעו לא אחת תקלות, ואנשים איבדו את דרכם והתקשו למצוא את מקום הריכוז בלילה. היתה זאת תוצאה ישירה של מגבלות האימונים בשטח הסמוך שבתחום המחנות ושחיות האנשים לאורך זמן באותו אחד, דבר שפגם בחוש ההתמצאות שלהם. כדי להתגבר על ליקוי זה הוכשרו לצד חוליות הפורצים גם סוירים שהובילו את האנשים עד

לנקודת המפגש שמחוץ למחנה. שם חיכו להם מארגני ההעפלה שהיו מחוץ למחנה והעבירו אותם ברכב או ברגל למקומות הריכוז, שהיו מוסתרים בפרדסים, חורשות או מערות. כאן המתין האנשים לעתים ימים מספר עד שהגיעה הספינה כדי להעלותם ארצה.⁹⁵

במשך המחצית השנייה של שנת 1948, פרצו בשיטה זאת ממחנות המעצר בקפריסין 883 איש. 407 מהם הוברחו ארצה כ־13 הפלגות של "המינהרות", עוד 45 איש הוברחו כנוסעים סמויים באניות שונות. 320 מהבורחים נתפסו על ידי כוחות הבטחון הבריטיים במקומות שונים – ליד הגדרות, ליד נקודות המפגש ובנקודות הריכוז. 111 איש שכבר פרצו החוצה, הוחזרו לתוך המחנה על פי הוראות המוסד, לאחר שהוכרז על חיסול המחנות.⁹⁶ מפעל המינהרות ומבצעי הבריחה וההעפלה של הגולים מתוך מחנות הגירוש בקפריסין הוא מבצע שאין למוד אותו על פי קנה המידה של מספר הבורחים שעברו דרך המינהרות או שהצליחו לפרוץ מבעד לגדרות התיל ולהגיע ארצה, אף כי בעת ההיא היתה חשיבות גם לתוספת של מאות בחורים שהצטרפו ליחידות הלוחמות של צה"ל במלחמת הישיחור. ערכם של מבצעים אלה היה בעצם ההשתתפות הפעילה של המעפילים ובהשקעתם מאומם ורוחם במ. המבצעים הללו ביטאו יותר מכל את חתרנותם הבלתי נלאית של המעפילים לחירות ועליה לארץ ישראל.

תגובת שלטונות הצבא הבריטי לפעולות "שורות המגינים"

להוציא את חפירת המינהרות, אימוני הנשק והתרגולת לפריצת גדרות, אשר התנהלו בצריפים ואוהלים סגורים, התקיימו הפעילויות האחרות של "שורות המגינים" ובראשן ובראשונה האימונים, בגלוי לעיני שלטונות הצבא הבריטי. מחנות האימונים על מתקני האימונים שלהם, כגון מסלולי המכשולים או גשרי החבלים, היו על מגרשי הספורט שבשולי המחנות וסמוך לגדר הבטחון ומגדלי הזקופים הבריטיים. במקומות אלה נערכו גם תרגולי הסדר. אימוני השדאות אף הם נערכו סמוך לגדר הבטחון, כי שם נותר קצת שטח פתוח. התיילים והקצינים הבריטיים שעקבו אחרי הנעשה במחנות זיהו על אופי ספורטיבי. התיילים והקצינים הבריטיים שיקבו אחרי הנעשה במחנות זיהו על נקלה, כי התרגילים המתבצעים על מתקני האימונים, לרבות תרגילי הסדר, דומים להפליא לאלה הנהוגים בצבא הבריטי, וכי רמת הביצוע של המעפילים המתאמנים איננה נופלת מזו שלהם. כל עוד היו האימונים בלתי סדירים ובקנה מידה קטן, לא התערבו שלטונות הצבא בנעשה והתעלמו מהם. אולם אחרי שהאימונים הפכו לעיסוק שיטתי שהקיף קבוצות גדולות ומאורגנות של צעירים שהתאמנו בזמנתיים במחנות השונים, שוב לא יכול היה הפיקוד הבכיר להתעלם מתופעה זו ולעבור עליה לסדר היום. ב־20 ביוני 1947, מיד אחרי בוא המשלחת הראשונה של הפלמ"ח לאי, פנה מפקד מחנות החורף דאז, לויט' קולי' (סא"ל) דנס, על פי הוראה ממפקדת המחוז בקפריסין, במכתב רשמי למיג'ור'ם

ואף הורחבו ביתר שאת. בפועל לא נקטו שלטונות הצבא שום צעדים ממשיים להפסיקם, אך עם זאת עקבו מקרוב אחרי העישה בתחום זה, ודיווחו על כך דרך שיגרה לדרגים הצבאיים והמדיניים הבכירים יותר בלונדון. בדרך כלל היה זה דיווח עובדתי ללא פירושים.¹⁰⁴

ערב סיום המנדט הבריטי בארץ-ישראל היו הערכות הדרגים הצבאיים והפוליטיים בלונדון, כי בעת מעצם במחנות קפריסין עברו רבים מן המפעילים אימונים אינטנסיביים ללא נשק, וכי הם מהווים את העתודה המוכנה ביותר העומדת לרשות ה"הגנה".¹⁰⁵ אימוני הנשק וחפירת המינהרות נעשו בהסתר, בצריפים ובאחלים סגורים, והתנהלו בחוגים מצומצמים יותר מאשר האימונים האחרים של "שורות המגנים". לאחרים על פעילות זאת הייתה תודעה בטחונית ומחתרנית גבוהה והם השתדלו לנקוט באמצעי זהירות, כולל הפעלת מודיעין נגדו ומעקב אחר משתפי פעולה אפשריים בקרב המפעילים, כדי שהדבר לא יודע לשלטונות הבריטיים.¹⁰⁶ היו גם מקרים של מעצב חשודים במחנה, שנחקרו "באמצעים כשרים ובלתי כשרים". אחד כזה אף הוחזק במעצר תקופה ממושכת במחנה והועבר כאסיר לארץ.¹⁰⁷ המודיעין הבריטי מצידו אף הוא לא שקט על שמרו והשתדל להשיג מידע בדרגים משלו, גלויות וסמויות, על הפעילות החשאית במחנות, כמו גם על אירגון התעפלה. את דיועותיהם על התעשה בתוך המחנות השיגו הבריטים על ידי תצפיות, צמורה על המכתבים היוצאים והנכנסים של המפעילים ומלשינים.¹⁰⁸

כל עוד התנהלה פעילות "שורות המגנים" בתוך גדרות המחנה ולא חרגה מהן, נמנעו שלטונות הצבא מלהפריע בעדם, כדי להימנע מהתנגשויות מיותרות. לא כן כשזו חרגה החוצה. כך, למשל, כאשר נתפסו מוחץ למחנות מפעילים בורחים, הם הועמדו לדיון בפני בית משפט אזרחי ונדונו לתקופות מאסר עד מספר חודשים עד חצי שנה. בשנת 1948, כשהחלו מבצעו הבריחות המאורגנות מתוך המחנות בקנה מידה גדול, חדלו הבריטים מן המשפטים והמאסרים והחזירו את הבורחים למחנה 55, המחנה המבודד של מחנות הקיץ, אשר הפך למעין "מחנה עונשין". יחס החיילים הבריטיים למפעילים הבורחים שנתפסו לא היה אחיד והיה תלוי בדרך כלל בגישתם האישית של הקצינים והחיילים. היו מקרים שלאחר חקירה קצרה העבירו את הבורחים למחנה 55. אך היו גם מקרים שהחיילים התעללו בהם, הפשיטום ערומים והיכו אותם, העמידום במשך

Quarterly Hist. 104 דוגמאות לדיווחים על אימונים במחנות המפעילים, במישור הצבאי והפוליטי ארה"ב: 1046/70/110 report N. 1 HOC. S.S. 2.7.47 PROWO 2611/756.

Political Situation in Cyprus. Secret. Oct. 1947. PROCO. 743/76

D.O. (48) 33. 20.4.48 Top Secret. Palestine: Transfer

105 6/131 of I.J.I. from Cyprus Camp's PRO Cab.

106 על פעולות הנשי (שירות הידיעות) במחנות קפריסין, ראה עדותם של בוריס כהן ואלתר. א.צ. 1046/70/110.

107 אביגדור אילת, אפרים לבנה עדות. א.צ. 1046/70/110.

108 דוגמה למעקב מודיעיני אחר קבוצת מפעילים מבלגריה החשודים בקומוניזם, באמצעות צמורה על מכתביהם, בשילוב עם מלשינים בתוך המחנה. ראה במרכזן של נציגי מחנות המפעילים: From Cyprus (CJC) 12.3.48 N. 25 Secret PRO.FO 371/68617 E2336/2/31.

מפקדי מחנות החורף, והפנה את תשומת ליבם לאימונים הצבאיים המתנהלים במחנה 65 של כפר הנוער, וכך כתב:

"במחנות העולים הבלתי ליגאליים מתנהלים אימונים צבאיים ובמיוחד במחנה 65, שהוא אסור. לא רצוי בשום אופן להתערב בפעילות של האימון המופני, אבל את תרגילי זריקת הרימונים (באבנים), תרגילי הסדר, תרגילי הקרב ומעבר המכשולים יש להפסיק".⁹⁷

ההוראה היתה מלווה באיום של הטלת סנקציות ועונשים קולקטיביים על המפעילים, כגון הפסקת ביקורי קרובים חדידים בין מחנות הקיץ והחורף, שלילת סיגירות ואפילו הפסקת הסייע של הג'וינט, אם לא יציתו להוראה. העתק מהוראה זאת הועבר למזכירות המחנות, כדי שתביא את תוכנה לידיעת כלל ציבור המפעילים.⁹⁸ ארבעה ימים לאחר מכן, ב' 24 ביוני 1947, הועלה נושא האימונים הצבאיים במחנות בשתי פגישות שהתקיימו במקביל בין המזכירות המשותפות של מחנות הקיץ והחורף לבין הפיקוד הבריטי שעל שתי קבוצות המחנות. במחנות הקיץ בקראולס הבטיחו חברי המזכירות המשותפת ללויט 'קול' פוסט, מפקד מחנות הקיץ, כי אין במחנות נשק והאימונים שמדובר בהם אינם אלא תרגילי צופים. הקצין הבריטי לא קיבל את הטענות וחזר וקבע כי מדובר בתרגילים בעלי אופי צבאי מובהק ודרש להפסיקם, למרות שהם נערכים ללא נשק.⁹⁹ ויכוח דומה על ההגדרה "אימונים צבאיים מהם", התנהל בפגישה עם הקצינים הבריטיים במחנות החורף.¹⁰⁰ המזכירות המשותפת של מחנות החורף דחתה במכתב רשמי את האיום בסנקציות ועונשים קולקטיביים, ובמיוחד את האיום להפסקת הסייע של הג'וינט וטענה, כי איננה יודעת דבר על אימונים צבאיים המתנהלים במחנה.¹⁰¹ לויט 'קול' דגט, שהיה לו יחס ידידותי כלפי המפעילים, ניסה להפחית מחשיבות ענין אימונים ולהורידו מסדר היום. בתשובה למרכז המזכירות המשותפת כתב, כי "נודע לו שפעילות האימונים במחנות פחתה, והוא מעריך את שיתוף הפעולה של המזכירות המשותפת ומאמין כי הוא ימשיך גם להבא, ועל ידי כך ימנעו עונשים קולקטיביים".¹⁰²

ההוראה להפסיק את האימונים במחנות באה, כאמור, מגבוה, אבל הקצינים המופקדים באופן ישיר על המחנות לא חיפשו לעצמם תחומים חדשים לחיכוך עם המפעילים, שעלולים היו להגביר את התסיסה בתוך המחנות. ביוחד רצו להימנע מזאת עתה, אחרי חודשים של מתיחות וסיכוסים בעקבות המהומות שפרצו במחנות הקיץ באפריל 1947, בשל קיצוץ מיכסת הסרטיפיקטים החודשית (כתוצאה מפרשת אנית המפעילים "שבתאי לוז'נינסקי").¹⁰³ מהריתוע המצוי בידיו עולה, כי היתה זו פעם יחידה ששלטונות הצבא הבריטי פנו למוסדות המפעילים במחנות באופן רשמי ודרשו מהם להפסיק את האימונים. למרות האיסור הפורמלי והאיום בהטלת עונשים, נמשכו האימונים כסידרם

20.6.47. .12/57 IV32/אע Col. Dent; Subject: Military Training in I.J.I. camps. 97

98 ד.מ. 15-12/57

99 74.6.42 Conference held by C.O., 18/11/57 IV32/אע

100 74.6.62 Penner to Lt. Col. Dent., 12/57 IV32/אע

101 74.6.82 Dent to Chairman of Inter-Committee, 28.6.47

102 ד.מ.

שעות עם ידיים מורמות, וגבו את הפציהם האישיים, כגון שעונים, עטים ונבעים ומעט הכסף שהיה ברשותם. באחד ממבצעי הבריחה הללו, עלתה קבוצת מעפילים על מארב של פטרול בריטי, והמעפיל שלמה חימוזן נורה ונהרג על ידי חייל בריטי.¹⁰⁹ הוא היה הקורבן השני של גירוש קפריסין, שנורה ונהרג מאש החיילים הבריטים, אחרי הריגתו של המעפיל משה לרר בהפגנת המעפילים במחנות הקיץ ב־18 באפריל 1947.

6. העברת האחריות על "שורות המגינים" ממטה הפלמ"ח למשרד הבטחון

"שורות המגינים" הוקמו ביוזמתם של מלווי האניות שהלכו עם המעפילים לגירוש, ואומצו על ידי שליחי הפלמ"ח במערכות ההעפלה. משימתם הייתה להקים כח מאומן, שבבואו לארץ יעמוד לשירות ה"הגנה".¹¹⁰

שליחי הפלמ"ח התקבלו בהתלהבות בקרב המעפילים וזכו לשיחוף פעולה מלא מצד ההנהגות של התנועות והמוסדות שבמחנות המעפילים. ההתלהבות שבה התקבלו על ידי המעפילים הצעירים שהתייצבו לאימונים והתנדבו להשתתף בקורסים השונים הובילה גם את שליחי הפלמ"ח, עד כי "שורות המגינים" הפכו לילד טיפוחיהם. כך עוצבה המסגרת וניבנה הכוח כמעט יש מאין. פעולות האימונים כילאו תפקיד חשוב בהוות מחנות קפריסין, על רקע אורדת הרפיון מסביב.¹¹¹ שליחי הפלמ"ח שהיו אוטוריטה במחנות הגירוש ונצטוו בדמיונם של המעפילים כסמכות שלטונית היו זהירים בהתנהגותם, ולא התסיסו את ציבור המעפילים שלא לצורך. להיפך, "שורות המגינים" ארגנו וקימו את הבטחון במחנה כלפי שלטונות הגירוש,¹¹² הבטיחו את המוסדות כלפי ציבור המעפילים ומנעו גם מריבות והתנגשויות פנימיות. יהודה דרכסלר, מפקד משלחת קפריסין ועורר יחס של כבוד מצד כל המוסדות וההנהגות של ה"הגנה" במחנות קפריסין ועורר יחס של כבוד מצד כל המוסדות וההנהגות של המעפילים. עובדות אלה היו ידועות לגורמים הפוליטיים בארץ, ואף על פי כן נותרו "שורות המגינים" עד קום המדינה בחזקת "בן חורג" לגבי הפיקוד העליון של ה"הגנה". ולא זכו לסייע באמצעים, כפי שזכו לו שלוחות ה"הגנה" בארצות אירופה השונות. לפלמ"ח לא היו אמצעים משלו כדי לשאת לבדו את המפעל הזה, ולכן נאלצו שליחיו במחנות קפריסין להישען על עזרת הגיוזנט במקום ועל תמיכה בלתי סדירה ומאולתרת של המוסד לעליה ב'.

109. ראה לעיל הערה 87.
 110. מנחם אורן, "עם הפלמ"ח בקפריסין", מנפנים, כרך ג', מארס, 1948: האפריל 1949, ע' 626.
 111. שם.
 112. באפריל 1948 פקעה סבלנותם של הצעירים במחנות קפריסין והועלתה הצעה לפרוץ בהמוני המחנות דרך הגדרות ולנעם לנמל לאניות, ולנסות לעלות בכוח. הפיקוד של "שורות המגינים" דיווח על כך מטה הפלמ"ח, וישראל מגיל, "הרמ"י של ה"הגנה", אסר עליהם לעשות זאת. י. קרלינסקי, א.א.א. 1046/70/110, בסוגיה זו ראה גם הדיווח של לובה גוקובסקי, אז שליח

אחרי בוא ה"פאנים" ומעברן במימי קפריסין בינואר 1948, רותקו עשרות אנשי צוות לאחזקתן ולשמירה עליהן והיה צורך לדאוג לקיומם. "שורות המגינים" היו עורף נאמן שסייע לפעילות אנשי המוסד בקפריסין. איש המוסד גרישה שיינקמן, שהגיע באותם ימים למחנות קפריסין הבין לצרכים של "שורות המגינים", והקציב להם הקצבה כספית חד פעמית לרכישת ציוד אימונים. הוא שמש כתוספת למתאמנים וחלקו נמכר בקנסיות של ב"פאנים". חלקו של מזון זה שימש כתוספת למתאמנים וחלקו נמכר בקנסיות של המחנות והתמורה הכספית שימשה את הצרכים השונים של "שורות המגינים". כמו כן הוסדרה הקצבה של דמי כיס לחברי משלחת הפלמ"ח כמו למלוים של המוסד.¹¹³ כל זה לא היה בו כדי לענות על הצרכים המרובים של "שורות המגינים", שהקיפו אלפי מתאמנים. את תנאי המחסור בהם פעלו תיאר בעדותו אחד מחברי המשלחת: "1,200 איש באימונים רצופים. דרשה כלכלה, נעליים, בגדים – תקציב אין, תמיד חובות".¹¹⁴ ומוסיף על כך יעקב קמינסקי (סלע), מפקד "שורות המגינים" במחנות החוף במחצית הראשונה של שנת 1948, "תקציבים לא היו בדרך כלל. עד הופעת משלחת הגיוס ביוני 1948 לא קיבלנו שום כסף. מימנתי את זה על ידי כל מיני הלוואות. לווה אצל אחד ומכסה על ידי הלוואה שניה". במקרים כאלה היו פונים לגיוזנט, אשר תמיד נענה, אם במתן מענק, אם על ידי הלוואה.¹¹⁵

בימי הקרבות בארץ בחורף 1948, ייחס בן־גוריון חשיבות רבה להכשרתם הצבאית של העולים בחו"ל בטרם עלייתם. במכתב אותו שיגר ב־18 במארס 1948 בדיון של ראש משלחת ה"הגנה" באירופה באותם ימים, נחום שדמי, אל איש המוסד לעליה ב' באירופה, זאב שינד, כתב:

"יש לעשות הכל שהאנשים אשר ישולחו ואשר עומדים להישלח ארצה יוכשרו עוד אצלם להחזיק נשק, ועליכם לראות זאת כחלק של העליה... כדגע אימונים צבאיים, עד כמה שאפשר בחו"ל, הם חלק של העליה, ואתם – יחד עם מוסד הבריחה – צריכים להבטיח את הכספים הדרושים לאימן העולים האלה".¹¹⁶

יתר על כן, כבר ב־19 בפברואר 1948 הורה בן גוריון אשית לגזר הסוכנות באירופה חיים פוזנר (פזנר), לשלוח לנחום שדמי 10,000 דולר לחודש, החל מינואר 1948. כאשר אנשי "הרכש" סירבו להעניק לנחום שדמי ציוד אימונים שאותו ביקש מהם, הבטיח בן־גוריון להורות לפוזנר להמציא לו 7,500 דולר למען הציוד הדרוש לו.¹¹⁷ "שורות המגינים" לעומת זאת, לא זכו, משום מה, לאותה התיחסות מצד בן־גוריון. ב־14 במארס 1948 קיבל בן־גוריון בלישכתו בתל־אביב את מנהל הגיוזנט בקפריסין, משה לאוב, לשיחה על המצב במחנות המעפילים. מתוך מה שבן־גוריון רשם ביומנו מאותה פגישה עולה, כי מה שעניין אותו בעיקר היה פוטנציאל כוח האדם בלוחמים במחנות המעפילים בקפריסין ומהלך אימוניהם:

"לויב [צ"ל לאוב] שב מקפריסין. עוד יש שם 28,350 איש... בערך 18,000 בני 18-35, 113. י. דרכסלר, י. קמינסקי, א.א.א. 1046/70/110.
 114. אביגדור אילת, א.א.א. 1046/70/110.
 115. י. קמינסקי, א.א.א. 1046/70/110.
 116. ד. בן־גוריון, יומן המלחמה, ע' 302-3.
 117. שם, 19.20.2.48.

המגינים" נעזר שליחי הפלמ"ח בשליחי התנועות ובמורי "סמינר רוטנברג", שהיו מוכנים להתפנות לכך, מבלי לברור לאיזה תנועה או מפלגה משתייך האישי.¹²⁵ יחד עם זאת, כאנשי פלמ"ח, הם חייבו ועודדו את אנשי "שורות המגינים" להתגייס לפלמ"ח. כותב על כך בעדותו יהודה דרכסלר, אשר מיסד את פעולות "שורות המגינים" ולא היה איש פוליטי ואף לא נמנה על אחת מהתנועות הקיבוציות: "מתוך שהיינו אנשי פלמ"ח ראינו את הגיוס כגיוס לפלמ"ח. לא ראינו בזה ענין מפלגתי ולא שום הבדל בין פלמ"ח ל"הגנה". זה היה רק שם של פורמציה, בלי הבדל בינה לבין פורמציות אחרות. לא יחידה בעלת זכויות יתר ולא בעלת חובות יתר. הפלמ"ח היה היחידה המגויסת היחידה. היינו מעונינים בגיוס מלא של האנשים ולכן דרשנו מהם במפורש להתגייס לפלמ"ח, הווה אומר התגייסות מלאה".¹²⁶

בימי המלחמה, כשאנשי "שורות המגינים" החלו עולים ארצה, רצו באופן טבעי להתגייס לפלמ"ח, כפי ששליחי הפלמ"ח כיוונו אותם. אך לא לכלם ניתן הדבר. חלקם אמנם הגיעו לפלמ"ח, לגדוד ה-7 שהוקם באפריל 1948 ולחטיבת "הראל", אך חלק אחר נשלח ל"גולני" ולחטיבות האחרות, לא של הפלמ"ח.¹²⁷ בימי ההפוגה הראשונה, הכריזה קבוצת מעפילים מ"שורות המגינים" שהגיעה ארצה מקפריסין, על שביטת שבת בנמל, על שום שסירבו לשלוח אותה לפלמ"ח.¹²⁸ בנסיבות הימים האחרים, ועם המתיחות שהשתררה בין מפקדי הפלמ"ח לבין גורויו,¹²⁹ די היה בכך כדי להתחיש את חברי משלחת הפלמ"ח בקפריסין בפעילות פוליטית, וכי הם מחונכים את "שורות המגינים" נגד בן גוריון ומפא"י.

בתחילת אוגוסט 1948 הצטוו לפתע חברי משלחת הפלמ"ח בקפריסין לחזור מיד ארצה ולהתייבץ במטה הפלמ"ח. להפתעתם חיכתה להם במקום משלחת חדשה, שעמדה לצאת לקפריסין עם כתב מינוי מאכ"א במשרד הבטחון, לקבל מיזם את הפיקוד על "שורות המגינים". חברי המשלחת שבאה מקפריסין הצטוו לחזור לשם עם הפיקוד החדש ולהתמזג איתו שם.¹³⁰ את הנסיבות בהן הועברה האחריות על "שורות המגינים" ממטה הפלמ"ח למשרד הבטחון, תיאר בעדותו דוד הורביץ מזגניה א', שמונה מטעם אכ"א כמפקד המשלחת החדשה של צה"ל למחנות המעפילים בקפריסין.

"נקראתי למשרד הבטחון לאכ"א-2. הוטל עלי לצאת בראש משלחת צבאית לקפריסין. התפקיד: לארגן שם את האימונים והבריחה ולעמוד בראש 'שורות המגינים'. במשלחת גם יוסף גדיש (גורבר), משה פלג (פולניסקי). הוטל עלי לצרף עוד אנשים הנראים לי כמתאימים. צרפתי את אשר גלעד (דגניה א') ואבנר האפט (דגניה ב.). המטרה היתה להתאחד עם משלחת הפלמ"ח שהייתה אז בקפריסין. עד אז הייתה המשלחת מפ"מית ורצו לתת לה צביון יותר של צה"ל. משרד הבטחון רצה לקחת את הארגון לידיים שלו,

125. שם, ראה גם י. קרלינסקי, א.צ. 1046/70/110.

126. י. דרכסלר, א.צ. 1046/70/110.

127. יואב גלבר, גרעין לצבא עברי סדיר, ירושלים, 1986, ע' 156; אריה יצחקי, לטרון, ירושלים, 1982, ע' 243.

128. אביגדור אילת, א.צ. 1046/70/110.

129. ראה י. גלבר, למה פרקו את הפלמ"ח, פרק ארבעה עשר, ע' 224-211.

130. צבי בולר, יצחקי קרלינסקי, א.צ. 1046/70/110; יצחקי קרלינסקי, עדות למחבר, 8.5.86.

מהם 60% גברים (בין 10,000-11,000 איש). יש משלחת של תשעה אנשים לאימון. נוספו לה מאניות עוד כארבעה. אחדים התעניפו מעבודה, כי דרושים עצבים

חזקים להחזיק מעמד כעצורים. דרושים עוד חמישה מזריכים חשובים. מתאמנים כ-1,000 איש (רקו). אנשי הקיבוצים (כ-5,000 איש) רוצים להתאמן... למשלחת אין כסף. דרושים מאות לירות אחדות לחודש — לנסיעות, להחזקת חברי המשלחת".¹¹⁸

בתקופה המקבילה עמד לרשותו של נחום שדמי באירופה צוות של שישים מזריכים ארצישראליים, וניתנה פקודה לגייס עוד שישים מקרב התלמידים הארצישראליים שלמדו בצרפת, אנגליה ושווייץ. סך כל המתאמנים בצרפת, איטליה וגרמניה היה אז אלף איש.¹¹⁹

לא ידוע לנו אם הורה בן גוריון למישהו מן המוסד להעביר למשלחת הפלמ"ח בקפריסין כמה מאות הלירות שהיו זקוקים להן, כפי שהורה ביחס למשלחת המקבילה שפעלה באיחופה. לעומת זאת ידוע לנו שכעבור שלושה חודשים, ביוני 1948, כאשר הגיעה למחנות קפריסין משלחת הגיוס מטעם משרד הבטחון הראשונה של זאב אהרון, קצין החינוך הראשי הראשון של צה"ל, כדי לגייס את המעפילים שבגיל הגיוס לצה"ל הופתעו חבריה להיווכח, שחברי משלחת הפלמ"ח עובדים בלי תקציב, וכי במסגרת הקורסים של "שורות המגינים" מתאמנים אף אנשים שמעל גיל 35.¹²⁰ או אז העניקו להם את 400 הלירות הראשונות.¹²¹

נראה כי חוסר תמיכתו של הפיקוד העליון ב"שורות המגינים" נבע מלכתחילה מהיחס המסויג שהיה למחלקה המדינית לפעילות אנשי הפלמ"ח בקפריסין, בשל החשש שזו עלולה לגרום לעימות מסוכן בין המעפילים לצבא הבריטי. הסתייגות דומה הייתה קיימת באותה עת לבני ארגון ההתנגדות האקטיבית של המעפילים על ידי מלוויהם אנשי הפלמ"ח נגד הבריטים בעת השתלטותם על האניות.¹²² במהלך מלחמת השחרור נוספה לכך המתיחות שהשתררה בין בן גוריון לפיקוד הפלמ"ח.¹²³

חברי משלחת הפלמ"ח בקפריסין לא היו פעילים פוליטיים. היו ביניהם שהייתה להם זיקה חברתית ופוליטית למפלגות אחדות העבודה, השומר הצעיר ומפא"י. חלקם היו חברי קיבוצים משלש התנועות הקיבוציות: הקיבוץ המאוחד, הקיבוץ הארצי וחבר הקבוצות והיו ביניהם גם בני מושבים. חלקם היו עירוניים. על פי ההוראות שקיבלו מהאריך בעת ההידרוך לקראת שליחותם, ועל פי מה שהוסכם ביניהם לבין עצמם, נמנעו ואף התרחקו מכל פעילות פוליטית בתוך מחנות המעפילים.¹²⁴ בפעילותם הרעיונית בקרב "שורות

118. שם, 14.3.48, בטעות הודפס "מאניות עוד 43". וצ"ל: מאניות עוד כ-4. ראה יוסף בן גוריון, צילום מקור, בא.צ.

119. שם, 15.3.48.

120. י. קרלינסקי, א.צ. 1046/70/110.

121. י. קרלינסקי, א.צ. 1046/70/110.

122. בסוגיה זאת ראה אירטור של יגאל אלון לשליחי הפלמ"ח בהפעלה, "לכל שליחינו שלום מופתח", תל אביב, 1965, ע' 343-6.

123. יואב גלבר, למה פרקו את הפלמ"ח, ירושלים, 1986, פרק שביעי, ע' 98-85.

124. י. דרכסלר, א.צ. 1046/70/110 גם עדות למחבר, 1.9.85.

לב המעפילים, ולא רק בזכות ההילה של היותם אנשי פלמ"ח, אלא בזכות הדוגמה האישית והליכותיהם. כותב על כך בעדותו יצחק קרלינסקי, ותיק שליחי הפלמ"ח בקפריסין, שפיקד על "שורות המגינים" במחנות הקיץ והוביל אותם לאחר מכן במבצע הבריחה הליליים רבי התשיה: "מצבנו הכלכלי היה מתחת לכל בקורת. עבדנו 12-15 שעות ביום. אכלנו בקיבוץ יחד עם המעפילים בתנאים של מחסור. חיינו בדיוק כמו המעפילים. לא היו לנו "פאסים" (אשרות יציאה מהמחנה), לא לבוש אחר ולא תנאים יותר טובים מאשר ליתר המעפילים".¹³⁷

הישגם הגדול של שליחי הפלמ"ח בקפריסין היה בהכשרת הקאדרים של "שורות המגינים". אותן מאות רבות של מדריכים ומפקדים צעירים, אשר את הכשרתם הצבאית הראשונה רכשו במחנות קפריסין. הם היו הגרעין הפעיל ועמוד השדרה של "שורות המגינים" ונשאו בעיקר בנטל ההדרכה, חפירת המינהרות ופריצת הגדרות. הם עשו את עבודתם במסירות ובהתלהבות. על הסיבה שהגיעה את שליחי הפלמ"ח להשביעם להגנה ולפלמ"ח בעודם בקפריסין, כותב בעדותו יהודה דרכסלר:

"לגבי המדריכים האלה ראינו בה זכות. הם לא נפלו בשום דבר מאתנו. בהתנדבות, בהכנה הנפשית, בקורבן שהביאו בבריאותם ובישיבתם במחנה".¹³⁸

האימונים והמבצעים של "שורות המגינים" מילאו תפקיד חשוב בחי המעפילים. הם הפיחו בהם רוח של פעלתנות בחי המעצר המנוונים, ותרמו להתנערותם הפיזית מחי הבטלה מאונס. אך יותר מכל העניקו האימונים והמבצעים לעוסקים בהם תחושת כוח ואווה עצמית של מכינים עצמם לקראת שירות בצבא בארץ.

באהלי "שורות המגינים" שעמדו בשולי מחנות פליטים מגודרי תיל, טעמו צעירים משארות הפליטה לראשונה את טעמו של ההווי הבטחוני המיוחד של ארץ ישראל, עוד בטרם באו אליה.

ועם העברת סמכויות מטה הפלמ"ח לצבא רצו שגם הענין הזה יעבור לצבא. הייתי חבר פלמ"ח והיו לי בשטח זה אי נעימות עם מטה הפלמ"ח, שהדבר לא מצא חן בעיניו. את התפקיד היה צריך לקבל משייקה ברות (ראש המשלחת הקודמת) ומצ'אק [יצחק קרלינסקי], אך שניהם לא חזרו.¹³¹

אכן, שני האחרים לא השתלבו במסגרת המשלחת החדשה של צה"ל, אך חזרו לקפריסין בעקבותיה כשליחי המוסד לעליה ב', כאחראים על הבריחה וההעפלה מהא. המשלחת החדשה מטעם צה"ל, שהייתה על טהרת אנשי מפא"י, הגיעה לקפריסין ב-15 באוגוסט 1948, והביאה עמה שפע ציוד ואמצעים במושי הימים, שהיו עד אז מעבר להשגתם של חברי משלחות הפלמ"ח הקודמות. הם הביאו בין השלושים לארבעים רבים ציבים, כשלושה-ארבעה מקלעי מ"ג ועוד כמה סטינים וחובה טוטה לאימון בקליעה.¹³³ כמו כן הוקצב למשלחת זו תקציב חודשי שלא נודע כמותו עד אז במחנות המעפילים בקפריסין – בין אלף לאלפיים לאי" בחודש, לתוספות מזון למתאמנים, מימון חפירת המינהרות, כלי עבודה ותוספות מזון לחופרים, למימון פעולות תרבות ולתשלום ליונים שעזרו בהברחת האנשים.¹³⁴ יוסף גדיש, אחד מחברי המשלחת החדשה, מונה כגזבר וכרכז ועיני תרבות ומועדונים של "שורות המגינים".¹³⁵ תפקיד שלא היה קיים כלל לפני כן במשלחות הפלמ"ח. האקורד שהתלווה להעברת הסמכויות על "שורות המגינים" ממטה הפלמ"ח למשרד הבטחון ציין את תחילתו של עידן חדש, עידן המדינה, אשר הגיע גם למחנות המעפילים בקפריסין. אחד מסימני העידן החדש –

ההמעטה בחשיבות העבודה ההתנדבותית ונשיאה.

בקשר לכך מן הראוי לציין פרט סימפטומטי, המלמד על האווירה החדשה שהשתררה גם ב"שורות המגינים". בימי עבודתה של משלחת צה"ל בקפריסין הונגה תשלום כספי לאנשי "שורות המגינים", 15 ש"ל ינג בחודש, כחמריץ או כשכר חיול להתיצבותם לאימונים. תחילה ניתן רק למדריכים ולאחר מכן גם לאנשי השורה.¹³⁶

"שורות המגינים" היו מפעלם של שליחי הפלמ"ח כשם ששלוחתו של "סמינר רוסברג" מחיפה היתה מפעלם של קומץ סטודנטים ומרצים מהאיניגוציה הצעירה בישוב, שנחלצו ובאו לזיוות עם המעפילים ולהכשירם לקראת היקלטותם בארץ. את "שורות המגינים" הקימו והנהיגו במשך כל תקופת קיומם כשלושים שליחי פלמ"ח, אשר שהו עם המעפילים במחנות בתקופות השונות. הם היו השליחים הצעירים ביותר בקפריסין, רובם היו ילידי הארץ, שזו היתה להם פגישתם הראשונה עם אנשי שארות הפליטה, ובמיוחד עם הנוער שלה. למרות הפער המנטלי, ולעתים אף הזרות של חלק מהם, מצאו רובם לבסוף שפה משותפת עם פקודיהם והזדהו עם גורלם. היו ביניהם שלמדו מפקודיהם לדבר יידיש, כשם שפקודיהם למדו מהם עברית ואת שירי הארץ. שליחים אלה, כמו עמיתיהם הבוגרים יותר, שליחי התנועות ומו"י "סמינר רוסברג", כבשו את

131. דוד הורביץ, א.צ. 1046/70/110.

132. י. קרלינסקי, ישעיה ברות, א.צ. 1046/70/110.

133. דוד הורביץ, א.צ. 1046/70/110.

134. דוד הורביץ, יוסף גדיש, א.צ. 1046/70/110.

137. י. קרלינסקי, א.צ. 1046/70/110.

321330

עלי-זית וחרב

מקורות ומחקרים
בגנזי ה"הגנה"

גרשון ריבלין, עורך

1998